

บทที่ 2

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความหมายและคำที่มีความเกี่ยวข้องกับ “พัฒนาการ”

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 (2546 : 779) ได้นิยามคำว่า พัฒนาการ (Development) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น หรือการคลี่คลายในทางที่ดีขึ้น ซึ่งปรกติจะใช้กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมศาสตร์ เช่น การศึกษา และการเมือง เป็นต้น

คำที่มีความหมายใกล้เคียงกับพัฒนาการ

สมหมาย จันทรเรือง (2544 : 133-135) ได้รวบรวมศัพท์ต่างๆที่มีความหมายใกล้เคียงกับพัฒนาการมีด้วยกันหลายคำ ดังนี้

วิวัฒนาการ (Evolution) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลง หรือคลี่คลายไปสู่ภาวะที่ดีขึ้น หรือเจริญขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน) นิยมใช้กับประวัติความเป็นมาทางธรรมชาติทางชีววิทยา หรืออื่นๆ เป็นคำกลางๆ ที่สามารถบอกถึงความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี เจริญขึ้น รุ่งเรืองขึ้น และสามารถนำมาเป็นตัวอย่างที่ดีได้

ทำนุบำรุง (Enhancement หรือ Support) หมายถึง บำรุง รักษา และอุดหนุนให้เจริญขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน) นิยมใช้กับโบราณวัตถุ ศาสนา และวัฒนธรรม

ปฏิสังขรณ์ (Restore) หมายถึง ซ่อมแซมทำให้กลับคืนดีเหมือนเดิม (ราชบัณฑิตยสถาน) มักใช้กับโบราณวัตถุ และวัดอารามหรือศาสนสถานต่างๆ โดยต่างกับทำนุบำรุง กล่าวคือ ปฏิสังขรณ์เพียงแต่ทำให้กลับคืนเหมือนสภาพเดิมเท่านั้น ส่วนทำนุบำรุงมีการสืบทอด และทำให้ดีขึ้นได้

อนุรักษ์ (Conserve) หมายถึง รักษาไว้ให้คงเดิม มีลักษณะเป็นอุดมคติทางการเมือง การเศรษฐกิจ ที่มีแนวโน้มไปในทางด้านทานการเปลี่ยนแปลง โดยยึดถือสนับสนุนระเบียบที่ตั้งมั่นอยู่แล้ว (ราชบัณฑิตยสถาน) เป็นคำที่มีความหมายตรงข้าม และเป็นอุปสรรคต่อวิวัฒนาการหรือพัฒนาการทั้งหลาย

ปฏิรูป (Reform) หมายถึง ปรับปรุงให้สมควร (ราชบัณฑิตยสถาน ,2534:315) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่เร่งรัด แต่ทำไปตามความเหมาะสมของสภาพสังคมนั้น

ปฏิวัติ (Revolution) หมายถึง การหมุนกลับ การเปลี่ยนแปลงระบบ (ราชบัณฑิตยสถาน) มีการใช้มากในการเมืองการปกครอง ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงในเวลาอันรวดเร็ว

การรีปรับระบบ (Reengineering) หมายถึง การคิดใหม่ในระบบพื้นฐาน (Fundamental) และเปลี่ยนแปลงแบบถอนรากถอนโคน (Radical) เพื่อเกิดการปรับปรุงใหม่ให้ดีขึ้นอย่างเห็นชัดเจน (Dramatic) โดยทำเป็นกระบวนการ (Processes) ทั้งระบบขององค์กร (Hammer and Champy) เป็นการเสนอแนวคิดการเปลี่ยนแปลงจากการเปรียบเทียบการปรับโครงสร้างอาคารบ้านเรือนของวิศวกรและสถาปนิกที่สามารถแก้ไขปรับปรุงโครงสร้างได้อย่างรวดเร็ว และเห็นได้ชัดเจน แนวคิดนี้ได้เริ่มนำมาใช้กับการบริหารธุรกิจ เพราะเชื่อว่าจะสามารถแก้ไขวิกฤติต่างได้อย่างฉับพลัน

ปฏิรูป (Reform) หมายถึง การแก้ไขเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ไม่ดีไม่ทันสมัย ไม่เหมาะสมแก่กาลสมัย หรือสภาพงานซึ่งชักช้า หรือเลวร้ายหรือสิ่งที่เสื่อมลง ให้ถูกต้องหรือดีขึ้น โดยวิธีเปลี่ยนแปลงรูปแบบใหม่ เช่น การปฏิรูปการปกครองในสมัชชาครั้งที่ 5 ซึ่งได้มีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงอย่างใหญ่หลวงเกือบทุกด้านทุกสาขา อาทิ ในด้านการปกครองส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค กฎหมายและการศาล การสาธารณสุข การทหาร และอื่นๆ อีกนัยนัยการพระองค์ทรงตั้งกระทรวงต่างๆ 12 กระทรวงใน พ.ศ. 2435 แทนระบบอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดีจตุสดมภ์ เป็นต้น

อนึ่ง คำว่า “ปฏิรูป” ยังใช้กับคำอื่นๆ อีกเช่น การปฏิรูปที่ดิน ซึ่งหมายถึงการที่รัฐจัดสรรที่ดินของประเทศใหม่ ให้ผู้ประกอบการเกษตรทุกคนได้มีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดิน เพื่อลดจำนวนผู้เช่าที่ดินให้น้อยลง หรือให้ผู้เช่าที่ดินเสียค่าเช่าในอัตราที่ยุติธรรม อันเป็นการขจัดความเหลื่อมล้ำระหว่างผู้มีอาชีพต่างๆ กันได้ทางหนึ่ง

ปฏิวัติ (Revolution) หมายถึง การหมุนกลับ การผันแปรเปลี่ยนแปลงหลักมูล โดยทั่วไปแล้วการปฏิวัติ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงเรื่องสำคัญๆ อย่างรวดเร็วแบบพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ เช่น การปฏิวัติทางการเมือง คือ การกระทำเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง หรือวิธีการบริหารประเทศใหม่ หรือล้มเลิกการปกครองเดิม และสถาปนากการปกครองอีกอย่างหนึ่ง โดยวิธีรุนแรงไม่ใช้กระบวนการตามที่กฎหมายกำหนด ตัวอย่าง การปฏิวัติในประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2232 การปฏิวัติในประเทศในประเศฝรั่งเศส พ.ศ. 2332 เพื่อโค่นล้มระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และจัดสถาปนาระบอบสาธารณรัฐขึ้นแทน รวมทั้งการปฏิวัติในประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2475 ที่เปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย

สำหรับเนื้อหาของวิทยานิพนธ์นี้ มีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสถานศึกษาปอเนาะ ซึ่งเป็นการอธิบายในเชิงประวัติศาสตร์ เพราะเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้ใช้คำว่า พัฒนาการ เพื่อสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสถานศึกษาปอเนาะในอดีตและได้ดำเนินเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้อาจจะมีภาพของการเปลี่ยนแปลงที่อยู่ในรูปของการปฏิรูปและการปฏิวัติรวมอยู่ด้วย

2.2 ความหมายของ “การศึกษา”

“การศึกษา” ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า “Education” ซึ่งมาจากรากศัพท์ภาษาละติน คือ “educere” หมายถึง การนำสิ่งหนึ่งสิ่งใด ในที่นี้หมายถึง ความรู้ เข้าไปในหัว (สมอง) ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งในความหมายดังกล่าวนี้ จะมีสามประการที่เกี่ยวข้อง คือ ความรู้ กระบวนการนำเข้าและปัญญาของมนุษย์ (Langgulung Hasan, 1987 : 4)

มาโนช ดันชนวนิชย์ (2533 : 1-2) ได้ยกคำนิยามของการศึกษาที่นักวิชาการได้ให้ความหมายดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำนิยามของคำว่า “การศึกษา” ในภาษาบาลีใช้ว่าสิกขา หมายถึง การเล่าเรียน ฝึกฝนและอบรม

ธำรง บัวศรี กล่าวว่า การศึกษา คือ กระบวนการของประสบการณ์ได้แก่ การถ่ายทอดความรู้ ความชำนาญ และทัศนคติ ที่บุคคลได้รับต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิตซึ่งเป็นกระบวนการที่ช่วยเสริมสร้างบุคคลให้ได้มีการพัฒนาการ มีผลทำให้เกิดความเจริญงอกงามทางปัญญา สังคม จิตใจ และพลานามัย

เอกวิทย์ ณ ถลาง มีความเห็นว่า เนื่องจากมนุษย์รู้จักสร้างสัญลักษณ์และจดบันทึกความรู้ต่าง ๆ ไว้ได้ แล้วถ่ายทอดประสบการณ์ด้วยสัญลักษณ์เป็นทางลัด คนทั่วไปส่วนมากจึงมีความเข้าใจว่า การศึกษา คือ การเรียนหนังสือที่โรงเรียน ซึ่งคำนึงถึงพุทธิปัญญาอย่างเดียว แต่ที่จริงการศึกษามีความหมายครอบคลุมกว้างไปถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความรู้สึกนึกคิด ทักษะและความสามารถในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น แต่อย่างไรก็ตาม สังคมมนุษย์ได้ยอมรับกันมานานแล้วว่า จะต้องมียุทธศาสตร์รับผิดชอบจัดและถ่ายทอดประสบการณ์แทนครอบครัวคือโรงเรียน

ภิญโญ สาธร มีความเห็นว่า การศึกษานอกจากเป็นกระบวนการพัฒนาบุคคลทั้งในด้านจิตใจ นิสัย และคุณสมบัติอย่างอื่นแล้ว ยังเป็นเครื่องมืออันสำคัญของรัฐ ในการสร้างความ

เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพลเมือง เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงของรัฐ ตามที่รัฐต้องการทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

วิจิตร ศรีสอ้าน กล่าวว่า การศึกษาเป็นกิจกรรมและกระบวนการทางสังคมที่มุ่งพัฒนาบุคคลให้มีความเจริญงอกงาม เป็นการเตรียมผู้เยาว์เพื่อให้เป็นผู้ใหญ่ที่ดี สามารถดำรงตนอยู่ได้อย่างดีมีประสิทธิภาพ

สุกร ศรีแสน (2522 : 1-4) ได้รวบรวมคำนิยามของ การศึกษา ดังนี้
Samuel Shermis ได้กล่าวว่า

1. การศึกษา คือ การปั้นเด็กให้เป็นผู้ใหญ่ที่มีลักษณะสมดุลกลมกลืนในทุกๆ ด้าน
2. การศึกษา หมายถึง การปรับภาวะการเรียนรู้อันประกอบด้วยบทเรียน การทำแบบฝึกหัด และการฝึกสติปัญญาเพื่อให้เกิดคำตอบสนองที่ถูกต้อง (Shermiss)

การศึกษา คือ การจัดประสบการณ์ที่เหมาะสมให้แก่นักเรียน หรือหมายถึงสร้างความคิดรวบยอด (Dale)

การศึกษา เป็นการช่วยให้ผู้เรียนเป็นสมาชิกที่มีประสิทธิภาพในสังคม (Blocker)

การศึกษา หมายถึง กรรมวิธีที่มนุษย์ปรับปรุงตัวเองให้เหมาะกับสภาพแวดล้อม (หลวงกวีจรรยาวิโรจน์)

การศึกษา คือ การฝึกฝนอบรมและการสอนอย่างมีระบบ (Homby)

การศึกษา หมายถึง การมีความรู้และคุณธรรมอันสูงส่ง (เนห์รู)

การศึกษา คือการพัฒนามนุษย์ มนุษย์ มีศักยภาพที่สามารถจะพัฒนาขึ้นมาได้ (ระวี)

การศึกษา คือ การสร้างสมและถ่ายทอดความรู้ ประสบการณ์ของมนุษย์เพื่อการแก้ปัญหาและยังให้เกิดความเจริญ การศึกษามีความจำเป็นต่อเนื่องและต้องการเปลี่ยนแปลงแก้ไขระบบการอยู่เสมอ การศึกษามีความหมายกว้างไกลและลึกกว่าการเรียนหนังสือ และการไปโรงเรียน การศึกษาดำเนินอยู่เป็นลำเป็นสันในสถานศึกษา แต่การศึกษาส่วนใหญ่เกิดขึ้นนอกสถานศึกษา (เอกวิทย์ ฒ ถलग)

การศึกษา คือ ขบวนการที่จะกระตุ้นให้สมองได้รับรู้ จดจำและรวบรวมสรรพคุณและคุณค่าต่างๆเพื่อนำไปประพฤติและปฏิบัติ (สุลักษณ์)

การศึกษา หมายถึง การพัฒนาบุคคลและสังคมในประเทศชาติ เพื่อเป็นกำลังในการดำรงไว้ซึ่งอิสรภาพ และเสรีภาพทุกด้าน ทั้งของบุคคลและของประเทศชาติ (สาโรช บัวศรี)

การศึกษาเป็นเรื่องของการพัฒนาคนเพื่อผลของส่วนรวม (วิจิตร ศรีสอ้าน)

จอห์น ดิวอี้ กล่าวว่า การศึกษา คือ ประสบการณ์ชีวิต และความเจริญงอกงาม ความหมายที่ว่า การศึกษาคือความงอกงาม หมายถึงการเจริญก้าวหน้าไปอย่างมีประสิทธิภาพจนตลอดชีวิต (Dewey)

ในการดำรงชีวิตของมนุษย์มีความต้องการปัจจัยสี่คือ อาหาร ยารักษาโรค เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัยแล้ว ยังมีความต้องการสืบพันธุ์อีกด้วย จึงต้องปรับตัวเองเข้ากับสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติที่แวดล้อม ขณะเดียวกันพยายามคิดหาวิธีการที่จะปรับปรุงสิ่งแวดล้อมให้เป็นประโยชน์แก่มนุษย์ เพื่อการดำรงชีวิตและเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ให้สืบต่อไป โดยอาศัยการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

การศึกษาเป็นกระบวนการ หรือเป็นเพียงเครื่องมืออย่างอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่มนุษย์จะนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในด้านต่าง ๆ

สุภร ศรีแสน(2522 : 5) ได้ให้ความหมายของการศึกษาว่า ขบวนการของการเรียนรู้ การพัฒนาผู้เรียนในด้านต่างๆ รวมถึงการพัฒนาศักยภาพ เป็นสิ่งที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถปรับตัวให้กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ช่วยให้ผู้เรียนเป็นบุคคลที่มีประสิทธิภาพ มีความเชื่อมั่นในตนเอง การศึกษาจะเกิดขึ้นจากการเรียนในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน เรียนตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตนั่นเองหรืออาจสรุปได้ว่า การศึกษา คือ ชีวิตและชีวิตคือการศึกษานั่นเอง บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาก็จะช่วยให้ผู้เรียนถึงซึ่งการรู้จักตนเอง (Self Actualiazation)

2.3 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการศึกษาอิสลาม

2.3.1 ความหมายของ “อิสลาม”

อับดุลกะรีม ซัยดาน(Abd al-Karim Zaidan : 1975 : 9-11)ได้รวบรวมความหมายของอิสลามไว้หลายความหมายด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอ ณ ตรงนี้ 4 ความหมายด้วยกัน ดังนี้

2.3.1.1 อิสลามในความหมายแรก คือ ความหมายที่ปรากฏในหะดีษญิบรีล ที่มาปรากฏในร่างของมนุษย์ และได้ถามท่านเราะฮูต เพื่อเป็นการสอนแก่ผู้ที่อยู่ร่วมอยู่ในเหตุการณ์กับท่านเราะฮูตในขณะนั้น โดยญิบรีล กล่าวแก่ท่านเราะฮูต ซึ่งมีความหมายว่า

ท่านจงกล่าวแก่ข้าเกี่ยวกับ(ความหมายของ)อิสลาม ท่านเราะฮูตจึงตอบว่า อิสลามคือ การที่ท่านกล่าวว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดที่ควรแก่การกราบไหว้นอกจากอัลลอฮฺเท่านั้น และ มุฮัมมัดคือศาสนทูตของอัลลอฮฺ และการที่ท่านได้ยื่นหัตถ์ทำการละหมาด และการจ่ายซะกาต และการถือศีลอดในเดือนรอมฎอน และการปฏิบัติหัจญ์ หากว่าท่านมีความสามารถที่จะไปสู่การทำ หัจญ์ดังกล่าว” (Muslim : 8) นี่คือความหมายข้อที่หนึ่งซึ่งปรากฏในหะดีษของท่านเราะฮูต

2.3.1.2 อิสลามในความหมายที่สอง คือ การยอมรับอย่างนอบน้อมต่อมดคน การ ยอมจำนนและยอมปฏิบัติตนเพื่ออัลลอฮฺ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มิได้ด้วยการบังคับแต่เป็นไปด้วยการยอม จำนนจากใจของตัวเอง

2.3.1.3 อิสลามในความหมายที่สาม คือ ระบบระเบียบ ธรรมเนียมและหลักการ จรรยา มารยาทที่สมบูรณ์แบบสำหรับมนุษย์ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดมาจากอัลลอฮฺโดยส่งลงมาผ่านนบี มุหัมมัด ศาสนทูตของพระองค์เพื่อเผยแผ่แก่มวลมนุษย์ทุกคน

2.3.1.4 อิสลามในความหมายที่สี่ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อัลลอฮฺได้ส่งลงมาแก่ท่านน บีมุหัมมัดที่ประกอบด้วย หลักการศรัทธา(อะกีดะฮฺ) หลักการจรรยา มารยาท อิบาาด(ศาสน ปฏิบัติ) มุอามะลาต(การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์) และเรื่องเล่าต่างๆที่มีอยู่ในอัลกุรอานและสุนนะฮฺ (หะดีษ)ของท่านนบี ซึ่งอัลลอฮฺได้บัญชาให้ท่านเผยแผ่สิ่งดังกล่าวนี้แก่มวลมนุษยชาติ

แม้ความหมายของ “อิสลาม” ที่ได้กล่าวมามีถึงสี่ความหมาย แต่ความหมาย ทั้งหมดล้วนเป็นการอธิบายศาสนาอิสลาม ที่ให้เห็นภาพของศาสนาอิสลามให้เห็นภาพที่ครอบคลุม สมบูรณ์ตามความประสงค์ของอัลลอฮฺ ซึ่งเมื่อรวบรวมความหมายของอิสลามข้างต้น สรุปได้ว่า

อิสลาม คือ ระบบระเบียบ ธรรมเนียม และหลักการต่างๆที่สมบูรณ์สำหรับมนุษย์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มา จากอัลลอฮฺพระเจ้าผู้ทรงสร้าง และพระองค์ได้ประทานสิ่งเหล่านี้ ซึ่งในภาษาของอิสลามเรียกว่า วะหฺยูแก่ท่านนบีมุฮัมมัด คืออัลลอฮฺ อะลัยฮิ วะสัลลัม ผู้ซึ่งเป็นศาสนทูตของอัลลอฮฺบนหน้า แผ่นดินเพื่อเผยแผ่สิ่งดังกล่าวแก่มนุษย์ทุกคน ระบบระเบียบต่างๆรวมถึงธรรมเนียมดังกล่าวนี้ ประกอบด้วยหลักศรัทธา หลักจรรยา มารยาท อิบาาด(ศาสนปฏิบัติ) มุอามะลาต(การปฏิสัมพันธ์) และเรื่องเล่าต่างๆที่มีอยู่ในสุนนะฮฺของท่านเราะฮูต ขั้นตอนแรกในการเข้านับถือศาสนาอิสลาม คือ การกล่าวปฏิญาณตนว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดที่ควรกราบไหว้อย่างแท้จริงนอกจากอัลลอฮฺและนบี

มุฮัมมัดคือศาสนทูตของพระองค์ และขั้นต่อมาคือการยอมรับปฏิบัติในสิ่งที่อัลลอฮ์ทรงบัญญัติ สิ่งหลักๆที่ทุกคนต้องปฏิบัติหลังจากที่ได้กล่าวคำปฏิญาณแล้ว คือ การละหมาด 5 เวลา การถือศีลอดในเดือนรอมฎอน การจ่ายซะกาต และการบำเพ็ญฮัจญ์ที่นครมักกะฮ์ประเทศซาอุดีอาระเบีย การปฏิบัติสิ่งต่างๆเหล่านี้ต้องเป็นไปด้วยความนอบน้อมถ่อมตนและด้วยความจำนงของตนเองจริงๆ มิได้ด้วยการบังคับงู้อะไรทั้งสิ้น นี่คือความหมายของอิสลามที่ได้รับรวบรวมจากความหมายดังกล่าวข้างต้น

2.3.3 แหล่งที่มาของศาสนาอิสลาม

แหล่งที่มาของศาสนาอิสลามมีเพียง 2 แหล่ง คือ อัลกุรอานและหะดีษ

2.3.3.1 อัลกุรอาน

หลักฐานจากอัลกุรอานที่กล่าวถึงแหล่งที่มาของศาสนาอิสลาม คือ คำตรัสของอัลลอฮ์ ที่ว่า

(وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ إِلَى اللَّهِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبِّي عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ)

(الشورى: 10)

ความว่า "...และอันใดที่พวกเจ้าขัดแย้งกันในเรื่องนั้นๆ ดังนั้นการชี้ขาด ตัดสิน ย่อมกลับไปหาอัลลอฮ์ นั่นคืออัลลอฮ์พระเจ้าของฉัน แต่พระองค์เท่านั้นฉันขอมอบหมาย และยังพระองค์เท่านั้นฉันจะกลับไปหา"

(อิซซุรอ : 10)

2.3.3.2 สุนนะฮ์(หะดีษ)

อัลลอฮ์ได้ตรัสว่า

(وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۗ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۗ)

(النجم : 3 - 4)

ความว่า : (1)และสิ่งที่เขา(มุฮัมมัด)พูดออกมามิได้มาจากอารมณ์
ใฝ่ต่ำของเขา (2)หากแต่เป็นวะฮยูที่พระองค์ประทานมา

(อินนัจญมี : 3-4)

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ ءٰمَنُوْا اَطِيعُوْا اللّٰهَ وَاَطِيعُوْا الرَّسُوْلَ وَاُوْلِيَ الْاَمْرِ
مِنْكُمْ ۗ فَاِنْ تَنَزَعْتُمْ فِيْ شَيْءٍ فَرُدُّوْهُ اِلَى اللّٰهِ وَالرَّسُوْلِ اِنْ كُنْتُمْ
تُوْمِنُوْنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۗ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَّاَحْسَنُ تَاْوِيْلًا

(النساء : 59)

ความว่า : “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย ! จงเชื่อฟังอัลลอฮ์ และเชื่อฟัง
เราะฮ์สูลเถิด และผู้ปกครองในหมู่พวกเจ้าด้วย แต่ถ้าพวกเจ้า
ขัดแย้งกันในเรื่องใด ก็จงนำสิ่งนั้นกลับไปยังอัลลอฮ์และเราะฮ์สูล
หากพวกเจ้าศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันกิยามะฮ์ นั้นแหละเป็นสิ่งที่
ที่ดียิ่งและเป็นการกลับไปที่สวยงามยิ่ง”

(อันนิสาฮ์ : 59)

แหล่งที่มาของศาสนาอิสลามมีเพียง 2 แหล่งเท่านั้น นั่นก็คือ อัลกุรอานและสุน
นะฮ์หรือหะดีษของท่านนบีมุฮัมมัด คืออัลลอฮ์จะส่งวะฮยูวะฮ์มาลง ส่วนสิ่งใดก็ตามที่ไม่มีกล่าว
ในอัลกุรอานและสุนนะฮ์ ศาสนาอิสลามอนุญาตให้มุสลิมใช้วิธีการอิงญะฮ์คือ วิธีการพิจารณา
วินิจฉัยในสิ่งต่างๆเหล่านั้น เช่นการใช้วิธีการอิงญะฮ์และกียาสเป็นต้น

² อิงญะฮ์ คือ มติเอกฉันท์ของบรรดาปราชญ์มุสลิมที่มีชีวิตอยู่ในสมัยเดียวกัน

³ กียาส คือ วิธีการเทียบเคียงสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อกฎหมายในเรื่องนั้นกับสิ่งหนึ่งที่มีข้อกฎหมายกล่าวถึงแล้วทั้ง
ในอัลกุรอาน หะดีษหรืออิงญะฮ์

มีความหมายว่า “ถ้าผู้ใดถามถึงฉัน แท้จริง ณ มักกะฮฺ คือ บ้านของ
ฉันและ ณ ที่นั่นฉันได้เจริญวัยมา”

3.มาจากคำว่า رَبُّ رُبٍّ (ร็อบบะ ะรຸบบຸ) หมายถึง ปกครอง ดูแล ควบคุม
ปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น สั่งสอน

จากรากศัพท์ดังกล่าวข้างต้น นักวิชาการได้ให้ความหมายของคำว่า “ดُرُبِّيยะฮฺ”
ดังนี้

อิมาม อัลบัยฎอวีย์ (ฮ.ศ. 685) ได้กล่าวไว้ว่า

“อُرຸร็อบ ที่เป็รรากศัพท์ของคำว่า อัดดُرُبِّيยะฮฺ ซึ่งหมายถึง การทำให้สิ่งหนึ่งสิ่ง
ใดไปสู่จุดหมายหรือสู่ความสมบูรณ์ของมันในลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไปที่ละขั้นตอน” (Abd al-
Rahman al-Nahlawi, 2003 : 13)

อัลอัศปะฮานีย์ (ฮ.ศ. 502) ได้กล่าวไว้ว่า

อُرຸร็อบ ที่เป็รรากศัพท์ของคำว่า อัดดُرُبِّيยะฮฺ หมายถึง การสร้างหรือส่งเสริมสิ่ง
หนึ่ง ๆ ให้ไปถึงเป้าหมายหรือถึงขีดความสมบูรณ์ตามขั้นตอน” (Abd al-Rahman al-Nahlawi,
2003 : 13)

อับดุลรอหฺมาน อัล-นะหฺละวีย์ (Abd al-Rahman al-Nahlawi, 2003 : 13) ได้สรุปหลัก
การศึกษาที่ได้จากความหมายของคำว่า ดُرُبِّيยะฮฺไว้ ดังนี้

1. การศึกษานั้นเป็นงานที่มีเป้าหมาย
2. ผู้ที่ให้การดُرُبِّيยะฮฺที่แท้จริงนั้นคือ พระองค์อัลลอฮฺผู้ทรงสร้าง
3. การดُرُبِّيยะฮฺจะต้องทำการปฏิบัติหรือกระทำให้เป็นไปอย่างมีขั้นตอน
4. แท้จริงการงานของมຸร็อบบีย์ (ผู้ที่ทำงานดُرُبِّيยะฮฺ) เป็นการทำตามและส่งเสริม

การสร้างของอัลลอฮฺ

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการได้อธิบายความหมายของคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับ
การศึกษาเพิ่มเติมไว้ว่า ดُرُبِّيยะฮฺ (دُرِبِّيَّة) คือ กระบวนการหนึ่งที่สร้างบุคลิกภาพของมนุษย์จากระดับ

หนึ่ง ไปสู่อีกระดับหนึ่ง ไปสู่อีกระดับที่บรรลุถึงจุดหมายสุดท้าย คือ มนุษย์ที่สมบูรณ์ที่ภักดี ต่ออัลลอฮ์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ (อิกลาศ)

1. ตะอ์ดีบ (تأديب) คือ กระบวนการอบรมขัดเกลามนุษย์เพื่อให้สามารถพัฒนา ศักยภาพทั้งหลายสู่การสร้างคุณธรรมจริยธรรมที่อิสลามพึงประสงค์ ดังท่านเราะซูลได้กล่าว ข้างต้น

2. ตะอ์ลิม (تعليم) คือ กระบวนการสอนหรือการถ่ายทอดความรู้ให้แก่มนุษย์ เพื่อให้สามารถปฏิบัติหน้าที่และดำรงสถานภาพของมนุษย์ในฐานะที่เป็นเคาะลีฟะฮฺบนหน้า แผ่นดิน

3. อิรฺชาด (ارشاد) คือ การชี้แนะที่แท้จริงสู่ทางที่เที่ยงตรงในโลกนี้ดังที่ได้ระบุไว้ในอัลกุรอาน และฮิสสุนนะฮฺ

4. ตัดรีส (تدریس) คือ การสอนของบุคคลหนึ่งแก่ผู้เรียนในวิชาหนึ่ง (Arjuna@Mohd. Noor Yunus, 2003 : 287 อ้างถึงในซอลิสะหฺ หะยีสะมะอะ, 2550 : 2)

อัลญะมาลี(al-Jamali)ได้นิยามการศึกษาในอิสลาม คือ กระบวนการพัฒนาและ เสริมสร้างความเป็นอัจฉริยภาพของมนุษย์ที่ครอบคลุมและสมบูรณ์ การศึกษาในอิสลามจะ เกี่ยวข้องกับมิติศรัทธา ศาสตร์(ศาสตร์ในที่นี้คือ ชะรีอะฮฺและศาสตร์อื่นๆ ที่ได้จากการศึกษา แสวงหา) จริยธรรม การปฏิบัติธรรม ที่เป็นระบบอย่างมีแก่นสาร (Ali Mohammad Jubran Saleh, 2551 : 39)

จากความหมายดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การศึกษาอิสลามเป็นการศึกษา ที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาในรูปแบบที่หลากหลายและครอบคลุมในทุกรูปแบบวิธีการ ไม่ว่าจะเป็นการเรียนการสอนโดยตรง การถ่ายทอดความรู้ การชี้แนะ การอบรม การขัดเกลา การ ปลูกฝังบ่มนิสัย การสร้างและพัฒนาบุคลิกภาพและศักยภาพของมนุษย์หรือผู้เรียนสู่การเป็นมนุษย์ ที่มีความรู้ มีความศรัทธา มีคุณธรรมจริยธรรมที่พึงประสงค์ในอิสลามดังที่ระบุไว้ในอัลกุรอาน และฮิสสุนนะฮฺ สามารถทำหน้าที่ในฐานะที่เป็นบ่าวที่ภักดีต่ออัลลอฮฺและเป็นตัวแทนพระองค์บนหน้า แผ่นดินนี้ได้อย่างสมบูรณ์เพื่อตอบสนองเป้าหมายของพระเจ้าในการสร้างมนุษย์มาบน โลกนี้

2.3.4.2 แหล่งความรู้ในอิสลาม

ซอลิสะห์ หะยีสะมะแอ (2550 : 6) ได้รวบรวมแหล่งความรู้ในอิสลามดังนี้

1. อัลกุรอาน

อัลกุรอานนับเป็นแหล่งความรู้ที่สำคัญที่สุดสำหรับมนุษย์เนื้อหาครอบคลุมวิชาเกี่ยวกับพระเจ้า ประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ภาพของช่วงเวลาที่เข้ามาถึงอย่างเช่น วันกิยามะฮ์ วันสิ้นโลก (กิยามะฮ์) ด้านกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ สังคม การศึกษา วิทยาศาสตร์และอื่น ๆ ในการให้การอบรมสั่งสอนมนุษย์ อัลกุรอานใช้รูปแบบวิธีการที่หลากหลายเหมาะสมกับความจำเป็นและความสามารถทางด้านสติปัญญาของมนุษย์ เช่น การอ่านและการเขียน การสังเกต พิจารณา ไตร่ตรอง ค้นหา การถามผู้รู้ การพินิจมอง การพิจารณาใคร่ครวญ การคิดทบทวน การคิดค้น วิเคราะห์ การคิดใคร่ครวญ และอื่น ๆ อีกมากมาย

2. สุนนะฮ์ (หะดีษ)

สุนนะฮ์หรือหะดีษของท่านนบีถือเป็นแหล่งอ้างอิงความรู้ที่สำคัญสำหรับประชาชาติอิสลามรองลงมาจากอัลกุรอาน ทุกอย่างที่มีความเกี่ยวข้องกับท่านเราะสูลไม่ว่าจะเป็นคำพูด การกระทำ หรือการประพฤติปฏิบัตินั้นถือเป็นทางนำและแบบอย่างแก่มนุษย์

3. สติปัญญาและประสาทสัมผัส

อัลลอฮ์ได้ทรงสร้างมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ทั้งทางด้านร่างกาย สติปัญญา เพื่อให้มนุษย์สามารถทำหน้าที่เป็นเคาะลีฟะฮ์ (ตัวแทน) พระองค์บนหน้าแผ่นดิน พระองค์ทรงประทานปัจจัยและองค์ประกอบต่างๆ แก่มนุษย์ให้มีสติปัญญาและประสาทสัมผัส (โดยเฉพาะประสาทสัมผัสทั้งห้า คือ หู ตา จมูก ลิ้น กาย) เพื่อให้สามารถคิดวิเคราะห์ ทำการศึกษาทดลอง และอื่น ๆ เป็นต้น อิสลามส่งเสริมให้มนุษย์ใช้สติปัญญาบนพื้นฐานของสัจธรรมเพื่อใช้หลักการทางชะรีอะฮ์โดยผ่านวิธีการอิงจิตฮาด อิงมาอ์และกียาฮ์

อัลกุรอานได้กล่าวถึงความจำเป็นของประสาทสัมผัสและสติปัญญาเพื่อรับความรู้มากมาย

4. ปรัชญาธรรมชาติ (The Natural Phenomena / The World of Nature)

มนุษย์สามารถแสวงหาสัญลักษณ์ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าผู้สร้างได้จาก ซึ่งหมายถึงโลกของธรรมชาติแห่งนี้ซึ่งรวมถึงมนุษย์อีกด้วย สัญลักษณ์ต่างๆ ที่พระองค์ได้สร้างมาในโลกนี้ซึ่งถือเป็นคัมภีร์อีกเล่มหนึ่งที่มีความยิ่งใหญ่ที่มนุษย์สามารถใช้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ได้

5. อิสลาม (การคล้อยใจ) การหยั่งรู้ (Intuition)

อิสลาม คือ ความคิดที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งเพื่อให้กระทำหรือละทิ้งการกระทำหนึ่ง ๆ การหยั่งรู้ คือ พลังความรู้ที่ได้มาโดยไม่มีเหตุผลหรือการสอน ซึ่งถือเป็นความสามารถพิเศษที่อัลลอฮ์ทรงประทานให้แก่บุคคลหนึ่งเพื่อให้รู้ถึงสิ่งหนึ่งด้วยความรวดเร็วโดยกำเนิด ซึ่งการหยั่งรู้นี้ไม่ต้องอาศัยความคิดมาก่อน ซึ่งอัลลอฮ์จะทรงประทานให้แก่ผู้ที่มีความตักวา (ความยำเกรง) และใกล้ชิดกับพระองค์ ส่วนความฝันนั้นก็ถือเป็นแหล่งความรู้เช่นกัน อิสลามยอมรับว่าความฝันเป็นแหล่งความรู้ของบรรดาเราะสูล เช่น ความฝันของนบีอิบรอฮีม อะลียฮิสสะลาม⁴ และนบียุซุฟ อะลียฮิสสะลาม อย่างไรก็ตามแหล่งความรู้ในข้อสุดท้ายนี้ถือเป็นแหล่งความรู้เฉพาะสำหรับกลุ่มบุคคลที่ถูกคัดเลือกในหมู่บ่าวของพระองค์อัลลอฮ์เท่านั้น

2.3.4.3 การแบ่งศาสตร์ในศาสนาอิสลาม

อัลอะมะชาลี⁵ได้จำแนกความรู้ที่แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

1. ศาสตร์เชิงทฤษฎีและปฏิบัติ
2. ศาสตร์ที่ถูกประทานและศาสตร์ที่ได้จากการค้นคว้า
3. ศาสนศาสตร์และพุทธิศาสตร์
4. ศาสตร์ภาคบังคับเฉพาะคือศาสตร์บังคับสำหรับปัจเจกบุคคล และศาสตร์ภาคบังคับทั่วไปคือศาสตร์ที่บังคับสำหรับคนส่วนใหญ่ (Rosnani Hashim, 1996 อ้างถึงใน ซอติฮะห์ หะยีสะมะแอ, 2550 : 74)

อัลอัตตาส (al – Attas, 1980) ได้จำแนกความรู้ออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. ความรู้ศาสนา (Religion Science) ประกอบด้วย

⁴ เป็นวลีสรรเสริญและอวยพรแก่บรรดานบีที่มาก่อนนบีมุฮัมมัด ซึ่งมีความหมายว่า ขอความสันติจงมีแก่ท่าน

- อัลกุรอาน
- สุนนะฮ์หรือหะดีษ
- ชะรีอะฮ์หรือความรู้ที่เกี่ยวกับนิติศาสตร์อิสลาม
- เทววิทยาหรือเตฮะอีด
- อภิปรัชญาอิสลาม
- ภาษาศาสตร์

2. ศาสตร์ที่ว่าด้วยปรัชญา สติปัญญา และหลักเหตุผล ประกอบด้วย

- สังคมศาสตร์หรือมนุษยศาสตร์
- วิทยาศาสตร์บริสุทธิ์
- ศาสตร์ประยุกต์
- ศาสตร์ทางด้านเทคโนโลยี (Rosnani Hashim, 1996 อ้างถึงใน ซอลีฮะห์ หะยีสะมะแอ, 2550 : 77)

อิบนุ คอลดูนได้แบ่งศาสตร์ออกเป็นสองประเภท คือ ศาสตร์ที่ถูกประทานหรือถ่ายทอดมา และศาสตร์ที่แสวงหา

ศาสตร์ที่ถูกประทานหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า อุลูมนักลียะฮ์ ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ครอบคลุมความรู้ทางด้านชะรีอะฮ์ที่ถูกประทานลงมา อาทิเช่น อากีคะฮ์ อิบาอะฮ์ และอัลลาฮ์ ส่วนศาสตร์ที่แสวงหาหรืออุลุมอักลียะฮ์นั้นจะครอบคลุมความรู้ที่ได้มาจากการบวนการคิด(การวิเคราะห์ของสติปัญญา) การสังเกตและการวิเคราะห์เกี่ยวกับโลกรอบตัว (Siham Mahdi Jabbar, 1997 อ้างถึงใน ซอลีฮะห์ หะยีสะมะแอ, 2550 : 6)

อิบรอฮีม ฌร็กรักยาเขต(2540) ได้อ้างงานเขียนของร็อบ เอ็น มาลิก (Malik) ไว้ในวิทยานิพนธ์ของท่านว่าตามทัศนะของอัลกุรอานแล้ว ที่มาของความรู้และศาสตร์ต่าง ๆ นั้นจะมีอยู่ 2 ประเภท

(1) วะฮยู (Revelation)

(2) ประสบการณ์ (Experiences)

ความรู้ประเภทแรกนั้นเราจะได้จากท่านศาสดา ที่อลลอลลอฮ์ อะลัยฮิ วัสสลาม ในขณะที่ความรู้ประเภทที่สองจะได้อาจมาจากใครก็ได้

ศาสตร์ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัยของท่านศาสดา คือลลอลลอลสุ อะลัยฮิ วะสลัลัม สรุปได้ว่าสามารถจำแนกออกเป็นสองประเภท คือ (1) ศาสตร์ทางศาสนา (2) ศาสตร์ทางโลก แม้ศาสตร์ในสมัยดังกล่าวนี้จะมีอยู่สองประเภท แต่ศาสตร์ทั้งสองไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ (อิบราเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต, 2540)

อิสมาอีลลูตฟี จะปะกียาได้แบ่งความรู้ออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ความรู้เพื่อรู้จักอัลลอฮ์ ความรู้เพื่อการอิบาดะฮ์ และความรู้ที่เป็นคิลาฟะฮ์ คือ ความรู้ที่มนุษย์ใช้ในการบริหารจัดการโลกนี้ในฐานะที่เป็นค่อลีฟะฮ์ (ซอลิฮะห์ หะยีสะมะแอ, 2550 : 78)

การจำแนกศาสตร์ที่ประชุมโลกมุสลิมเกี่ยวกับการศึกษา ครั้งที่สอง ที่อิสลามาบัด ปากีสถานในปี ค.ศ. 1980 ที่ประชุมได้แบ่งศาสตร์ออกเป็นสองประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1. นිරันครศาสตร์หรือศาสตร์ที่ได้มาจากการประทาน (Perennial Knowledge)

1.1 อัลกุรอาน

- กิรออะฮ์ (การอ่านอัลกุรอาน)
- หิฟซุ (การท่องอัลกุรอาน)
- คัฟชีรุ (การอธิบายอัลกุรอาน)

1.2 สุนนะฮ์ (แบบฉบับ) ของท่านเราะฮูต คือลลอลลอลสุ อะลัยฮิ วะสลัลัม

1.3 ตีเราะฮ์ของท่านเราะฮูต คือลลอลลอลสุ อะลัยฮิ วะสลัลัม ซึ่งรวมถึงประวัติศาสตร์อิสลามในสมัยเริ่มแรกด้วย

1.4 เตาฮีค

1.5 อุศูลุลฟิก (นิติศาสตร์มูลฐาน) และศาสนบัญญัติ

1.6 ภาษาอัลกุรอาน

2. วิชาเสรี (วิชาการจากวิชาข้างต้น)

2.1 ศาสตร์แห่งจินาการหรือสร้างสรรค์ (Creative arts) ได้แก่ วิชาศิลปะและสถาปัตยกรรม ภาษาศาสตร์ และวรรณคดี

2.2 ศาสตร์แห่งสติปัญญา (Intellectual sciences) ได้แก่ วิชาสังคมศึกษา ปรัชญา การศึกษา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมอิสลาม เป็นต้น

2.3 ศาสตร์บริสุทธี (Natural sciences) ได้แก่ คณิตศาสตร์ สถิติ ฟิสิกส์ เคมี ชีวะวิทยา ดาราศาสตร์ ศาสตร์เกี่ยวกับอากาศ

2.4 ศาสตร์ประยุกต์ (Applied sciences) ได้แก่ วิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยี แพทย์ศาสตร์ เกษตรศาสตร์และวนศาสตร์ (ป่าไม้)

2.5 ศาสตร์แห่งการปฏิบัติ (Practical sciences) ได้แก่ พาณิชยศาสตร์ ศาสตร์การบริหาร บรรณารักษศาสตร์ การจัดการบ้าน และการสื่อสาร (Rosnani Hashim, 1996 อ้างถึงใน ซอ ลีสะห์ หะยีสะมะแอ, 2550 : 77)

การจำแนกศาสตร์ฟิสิกส์และศาสตร์ฟิสิกส์ฟิสิกส์
 ความรู้ที่เป็นฟิสิกส์เป็นความรู้ที่มาจากอะตอมของอัลลอฮ์ที่มีหน้าที่เหนือผู้ศึกษา วิชาความรู้เป็นข้อบังคับเหนือมุสลิมทุกคนให้ศึกษาหาความรู้และปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นบุรุษหรือสตรี
 ความรู้ที่เป็นฟิสิกส์ฟิสิกส์นั้นถือเป็นหน้าที่ของมุสลิมซึ่งเป็นสมาชิกส่วนหนึ่งใน สังคมต้องทำการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของสมาชิกในสังคม หากไม่มีใครทำการศึกษา สมาชิกทุกคนในสังคมนั้นต้องรับผิดชอบต่อบาป (ซอลีสะห์ หะยีสะมะแอ, 2550 : 79)

2.3.4.4 เป้าหมายในการเรียนรู้อิสลาม

อะลี มุหัมมัด ญูบรอน ซอและห์. (Ali Mohammad Jubran Saleh, 2551 : 39) ได้นำ คำกล่าว แนวคิดของนักคิดและนักปราชญ์มุสลิมเกี่ยวกับเป้าหมายและจุดมุ่งหมายของการศึกษาใน อิสลามดังนี้

อัลเกาะบิซียักกล่าวไว้ในหนังสือ al-Mufassilah Li Ahwal al-Muta'allimin wa Ahkam al-Mu'allimin (ความเป็นอยู่ของผู้เรียนและข้อกำหนดสำหรับผู้สอนและผู้เรียน) ว่า “ วัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ การทำให้ความหมายของศรัทธา อิสลาม ความดี การยึดมั่น และ การปฏิรูป มีความเป็นสามัญการ” (อ้างถึงใน Shamsuddin, A 1985 : 96)

อิบนุ ซะฮุนุน (Ibn Sahnoun) (ศ.ศ. 202-256) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ A'dab al-Mu'allimin Wa al-Muta'allimin (วินัยธรรมสำหรับครูและนักเรียน) ว่า “วัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ การฟุ่มฟักศาสนาให้เกิดในตัวของเด็กและการคงไว้ซึ่งจริยธรรม วัตถุประสงค์ ดังกล่าวจะบรรลุได้ด้วยการให้การศึกษาเกี่ยวกับคัมภีร์อัลกรุอาน ฟิสิกส์ และวิชาศาสนาอื่นๆและการส่งเสริมคุณธรรมจริยธรรมโดยผ่านการฝึกปฏิบัติและการแสดงออกทางพฤติกรรม” (อ้างถึงใน al-Shafi'i, I. 1988 : 261-264)

อิบนุค็อบฏัยมียะฮ์กล่าวว่า การศึกษาจะต้องปลูกฝังความหมายของเอกภาพลงในวิญญูณ ของผู้ที่แสวงหาเอกภาพเพื่อที่เขาเหล่านั้นจะบรรลุถึงวัตถุประสงค์แห่งการสร้างมนุษย์ อิบนุค็อบฏัยมียะฮ์ ได้แบ่งเอกภาพออกเป็นสองส่วน คือ เอกภาพแห่งความเป็นพระเจ้า ซึ่งหมายถึงการภักดี ความรัก การสรรเสริญ และการเชื่อฟังต่ออัลลอฮ์เท่านั้น และเอกภาพแห่งผู้อภิบาล ซึ่งหมายถึงการศรัทธาว่า สุบหานะฮ์ วะตะอาลา เป็นผู้อภิบาลมวลมนุษยชาติและโลกอย่างแท้จริง (อ้างถึงใน al-Kilani, 1988 : 253-254) อิบนุค็อบฏัยมียะฮ์ยังได้กล่าวอีกว่า การศึกษาและการสอนไม่อาจบรรลุได้เว้นแต่ความหมายแห่งความเป็นเอกะของอัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา ได้รับการปลูกฝังลงไปยังส่วนลึกในวิญญูณของผู้เรียน

อัลเฆาะซาลี (al- Ghazali) (1058-1111 AC) กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของการศึกษาคือการนำพาดนเข้าใกล้อัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา โดยผ่านการศึกษาความรู้ ศาสนา และจริยธรรมอันดีงาม อัลเฆาะซาลีกล่าวว่า “ ครูควรอธิบายให้ผู้เรียนรู้ว่าวัตถุประสงค์ของการแสวงหาความรู้ นั่นคือ เพื่อที่จะนำพาดนเข้าใกล้อัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา โดยจะต้องไม่แสดงการโอ้อวดหรือสร้างภาพ” (หน้า 53) อัลเฆาะซาลีเชื่อว่า ความรู้เป็นเครื่องมือที่จะทำ ความรู้จักอัล ลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา และศรัทธาในพระองค์ ดังนั้นการได้มาซึ่งความรู้ในอิสลามถือเป็นกิจแห่งการภักดี และการแสวงหาความรู้ถือเป็นการต่อสู้ในหนทางของอัลลอฮ์รูปแบบหนึ่ง

ปราชญ์มุสลิมยุคก่อนนอกจากจะให้ความสำคัญต่อความรู้ศาสนาแล้ว ยังได้เรียกร้องให้มีการเรียนรู้ในศาสตร์อื่นๆ อัลเฆาะซาลี เองก็ได้กล่าวถึงคุณค่าของการศึกษาเกี่ยวกับศาสตร์ดังกล่าวนี้ ยิ่งไปกว่านั้นเราะสูตมูหัมมัด ค็อลลอลลอฮ์ อะลัยฮิ วะสัลลัม ได้กล่าวว่า “ การแสวงหาความรู้เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคน”(Ibn Majah, vol 1 : 98) ซึ่งหมายถึง ศาสตร์ไม่ถูกจำกัดเฉพาะความรู้ศาสนา(Shari'ah) แต่ยักรวมถึงศาสตร์แขนงอื่นๆ เพราะศาสตร์ดังกล่าวนี้มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์และสังคมที่พวกเขาดำรงอยู่

อัลอิตตาสมองว่าเป้าหมายของการศึกษาในอิสลาม คือการการสร้างมนุษย์มีให้ เป็นคนดีมีศีลธรรม ความดีในมนุษย์สามารถจะสร้างให้เกิดขึ้นได้โดยการปลูกฝังจริยธรรมในตัวมนุษย์ตามที่ศนะของอัลอิตตาส(al-Attas,1979) “องค์ประกอบพื้นฐานที่มีอยู่ในมโนทัศน์การศึกษาอิสลามคือการปลูกฝังอะดับ (adab)’ (หน้า 1) อัลอิตตาส ได้เสนอแนวคิดดังกล่าวโดยอิงหะดีษของเราะสูตอย่างเป็นเลิศ ดังคำกล่าว(ของท่านเราะสูต ค็อลลอลลอฮ์ อะลัยฮิ วะสัลลัม)ที่มีความหมายว่า “พระเจ้าของฉันได้สั่งสอน(addaba)ฉันและพระองค์ทรงทำให้การศึกษา(Ta'dib)ของฉันเป็นเลิศที่สุด” (อ้างถึงใน al-Attas,1980:21) ใน(ความหมายของ)หะดีษดังกล่าวนี้ ท่านเราะสูต ค็อลลอลลอฮ์ อะลัยฮิ วะสัลลัม ได้ใช้คำว่า“อัดอะบา” (addaba) ซึ่งเป็นคำกริยาของคำนาม “อะดับ” (adab) ตาม

ทัศนะของอัลอัตตาส (al-Attas, 1980) อะดับ (adab) คือ “วินัยแห่งการปฏิบัติหรือการฝึกฝนทางกาย จิต และวิญญาณของบุคคลหนึ่งๆที่ทำให้เกิดการยอมรับและเห็นคุณค่าต่อความสำคัญของสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นการเฉพาะที่สัมพันธ์กับความสามารถและศักยภาพแห่งจิตวิญญาณและสติปัญญาของบุคคลนั้น(หน้า 22) ดังนั้นการปลูกฝังอะดับ(adab) ให้เกิดขึ้นในมนุษย์นั้นจะทำให้การสร้างมนุษย์ที่เป็นคนดีบรรลุผล

การศึกษาในอิสลามยังมีวัตถุประสงค์เพื่อเตรียมมนุษย์ให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมที่ดีงาม ผู้ซึ่งจะเป็นสมาชิกที่สร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคม รักเพื่อนมนุษย์ และพร้อมอุทิศตนเพื่อความเจริญของสังคมมนุษย์ (al- Farhan, 1983 : 34) แนวคิดดังกล่าวนี้มีฐานที่มาจากอายะฮ์อัลกรุอันที่ได้เชื่อมโยงปัจเจกมุสลิมกับโลกทั้งมวลและได้กำหนดให้มุสลิมรับผิดชอบต่อโลก ดังที่อัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา ได้ตรัสแก่ท่านเราะสูลมูหัมมัด คืออัลลอฮ์ อะลัยฮิ วะสัลลัม ผู้เป็นแบบอย่างแก่มุสลิมทั้งหลายว่า

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ)

“และเราได้ส่งเจ้ามาเพื่ออื่นใด นอกจากเพื่อความเป็นเมตตาแก่ประชาชาติทั้งหลาย”

(อัลอันบิยาฮ์ : 107)

ดังนั้นการศึกษาในอิสลามจึงมีจุดมุ่งหมายสูงสุดเพื่อพัฒนาปัจเจกบุคคลให้เป็นผู้ที่มีความขำเกรง มีความภาคภูมิใจในการทำงานเพื่อสังคม ตระหนักถึงหน้าที่ความรับผิดชอบในการดำเนินชีวิต รักที่จะภักดีต่ออัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา และสร้างสรรค์โลกด้วยการปฏิบัติงานที่ดีในทุกกิจกรรมของชีวิต

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับเป้าหมายของการศึกษาที่ดีว่ามีความครอบคลุมที่สุด คือแนวคิดที่ได้จากข้อสรุปจากการประชุมการศึกษามุสลิม โลกครั้งที่ 1 (First World Conference on Muslim Education) (1977) ซึ่งจัดขึ้นในเมืองมักกะฮ์ ดังนี้

“การศึกษาควรมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาบุคลิกภาพของมนุษย์อย่างสมดุล โดยผ่านกระบวนการการฝึกอบรมและขัดเกลาด้านจิตวิญญาณ สติปัญญา ความคิดที่เป็นเหตุเป็นผล ความรู้สึก และการรับรู้ทางประสาทสัมผัสของมนุษย์ การใช้กระบวนการฝึกอบรมและขัดเกลาลักษณะดังกล่าวนี้จะทำให้ความศรัทธาได้ ซึมซับสู่บุคลิกภาพของความเป็นมนุษย์ ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดที่เชื่อมโยงกับอิสลาม ทำให้สามารถปฏิบัติตามอัลกรุอันและอัลสุนนะฮ์และพร้อมน้อมนำระบบค่านิยมอิสลามมาใช้ด้วยความเต็มใจและเป็นสุข เพื่อทำให้สถานภาพแห่ง

“ ความตัวแทนของอัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา บนพื้นแผ่นดิน” (Khalifatullah) ที่ได้รับมอบอำนาจแห่งจักรวาลเป็นที่ประจักษ์ และเพื่อทำให้เกิดการพัฒนาในทุกมิติตามเจตนารมณ์ของอิสลาม ที่สำคัญยิ่ง การศึกษาจะต้องนำไปสู่การมอบหมายตนต่ออัลลอฮ์ สุบหานะฮ์ วะตะอาลา ที่สมบูรณ์อย่างแท้จริง”(al- Attas, 1979 : 158-159)

เป้าหมายของการเรียนรู้ในอิสลามสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประการ คือ

1 เพื่อชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่ของอัลลอฮ์ นับเป็นเป้าหมายประการแรกที่อิสลามบังคับให้ประชาชาติแสวงหาความรู้ เพื่อความโปรดปราน มนุษย์จะต้องแสวงหาความรู้เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งทางด้านอิมาน (การศรัทธา) และการเชื่อมั่นต่อพระเจ้าผู้ทรงยิ่งใหญ่

2 เพื่อให้บรรลุถึงความปลอดภัยและความสุขของชีวิตมนุษย์และโลกทั้งมวล ศาสตร์ความรู้ต่าง ๆ มากมายที่มนุษย์สามารถทำการศึกษาเพื่อนำมาซึ่งความสูงส่งของมนุษย์และโลกนี้ ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในโลกนี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องทำการศึกษาศาสตร์ต่าง ๆ เช่น วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ปรัชญา สังคมวิทยา จิตวิทยา ฟิสิกส์ ดาราศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การเมือง คณิตศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ แพทยศาสตร์ เกษตรศาสตร์ และอื่น ๆ ความรู้ดังกล่าวนี้ควรที่มนุษย์ต้องศึกษาเพื่อนำมาซึ่งความสูงส่งของชีวิต และบริหารจัดการโลกนี้ การแสวงหาความรู้ถึงแม้จะมีอยู่ในระดับพื้นฐาน จะไม่มีความหมายที่เพียงพอในความหมายคอดีพะห์ของอัลลอฮ์ หากบุคคลนั้นไม่มีความรู้ในลักษณะที่สมบูรณ์ครอบคลุม(Abdul Rahman Nawas, 1995:175-177)

2.4 การเข้ามาของศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2.4.1 ทฤษฎีเกี่ยวกับระยะเวลาที่อิสลามเข้ามาสู่ภูมิภาคมลายู

การเข้ามาของศาสนาอิสลามในแหลมมลายู มีความแตกต่างกับการเข้าไปมีบทบาทของศาสนาอิสลามในสถานที่อื่นๆ ซึ่งการเข้ามาของอิสลามในดินแดนแถบนี้เป็นไปด้วยสันติวิธี ไม่ได้ด้วยวิธีสงครามและการต่อสู้แต่อย่างใด คำสอนของอิสลามได้แผ่ขยายในภูมิภาคนี้ผ่านบรรดาพ่อค้าทั้งที่มาจากประเทศแถบอาหรับ ประเทศจีน จำปา หรืออินเดีย พ่อค้าเหล่านี้อาจจะมาในนามส่วนตัว หรือจะมาในนามของผู้ปกครองรัฐอิสลาม หรือมาในนามนักเผยแผ่ศาสนาพร้อม

กับการค้าขาย หรือการค้าขายพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาไปด้วย แต่อย่างไรก็ตามบรรดาพ่อค้ามุสลิมมีส่วนสำคัญในการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในหมู่เกาะมลายูแห่งนี้

มีการกล่าวว่า การเข้ามาของศาสนาอิสลามครั้งแรกในดินแดนมลายูเริ่มตั้งแต่ช่วงแรกของการกำเนิดอิสลาม คำกล่าวนี้ได้ยกเหตุผลที่ว่า ความสัมพันธ์ในด้านการค้าขายระหว่างชาวอาหรับกับชาวมลายูในเอเชียอาคเนย์มีมาตั้งแต่ก่อนกำเนิดอิสลามและดำเนินเรื่อยมาจนถึงช่วงที่อิสลามได้กำเนิดขึ้นมา ถ้าคำกล่าวข้างต้นเป็นจริงก็จะสอดคล้องกับทฤษฎีที่ว่า การเข้ามาของอิสลามด้วยการค้าขายพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาเป็นหลัก ซึ่งการเข้ามาของอิสลามในดินแดนมลายูมีหลายทฤษฎีด้วยกัน ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอในช่วงต่อไป

คำกล่าวข้างต้นที่ว่า อิสลามเริ่มเข้ามาในแหลมมลายูตั้งแต่ช่วงเริ่มแรกของการกำเนิดอิสลามแล้วนั้น มีนักศึกษามุสลิมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอินโดนีเซียได้จัดสัมมนาหลายครั้งเกี่ยวกับประวัติการเข้ามาของอิสลามในอินโดนีเซียค่อนข้างจะเร็วกว่า คือ ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7 พอๆกับระยะเวลาการขยายตัวของอิสลามในประเทศอาหรับ เหตุผลที่ใช้เป็นหลักฐานในสัมมนานั้นคือ นับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษดังกล่าวนี้มีชุมชนอาหรับในหมู่เกาะมลายูบางแห่งแล้ว จากคำอธิบายจากแหล่งประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นั้น ชุมชนอาหรับปรากฏมาแล้วแถบชายฝั่งตะวันตกของสุมาตราในปี ค.ศ. 674 (Ismail Hamid, 2545 : 63)

นักวิชาการอีกบางส่วนเห็นว่า อิสลามเริ่มเข้ามาในแถบมลายูตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 และนักวิชาการอีกบางส่วนเห็นว่า อิสลามเริ่มเข้ามาในคริสต์ศตวรรษที่ 13 อย่างไรก็ตามประวัติศาสตร์การเข้ามาของอิสลามในดินแดนมลายูยังมีความเห็นที่ขัดแย้งกัน มีนักวิชาการบางกลุ่มมีความเห็นว่า อิสลามได้เข้ามาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 7 - 8 ดังที่ได้นำเสนอมาแล้ว หรืออย่างช้าที่สุดก็ในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 10 - 12 ส่วนนักวิจัยชาวตะวันตกให้ความเห็นว่า ศาสนาอิสลามได้เริ่มเข้ามายังดินแดนมลายูในคริสต์ศตวรรษที่ 15 โดยอ้างเหตุผลว่า บรรดาผู้ปกครองนครรัฐมะละกาได้เข้ารับอิสลามตั้งแต่ปี ค.ศ. 1414 (Mohammad Lazim Lawi, 2005 : 59)

อย่างไรก็ตามการกำหนดระยะเวลาที่ชัดเจนของการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคนี้ยังเป็นประเด็นที่ยังถกเถียงกัน แต่ที่แน่นอนชัดเจนก็คือศาสนาอิสลามได้เข้ามาในภูมิภาคนี้ด้วยสันติวิธีมิได้เกิดขึ้นด้วยวิธีการสงครามเหมือนกับอินเดีย มออคโค สเปน และส่วนอื่นๆของโลกอิสลาม และการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคนี้ก็เป็นไปอย่างช้าๆ ค่อยเป็นค่อยไปจนศาสนาอิสลามสามารถแผ่ขยายอิทธิพลเหนือชนชาติมลายูส่วนใหญ่ในที่สุด

2.4.2 ทฤษฎีการเข้ามาของศาสนาอิสลามสู่ภูมิภาคมลายู

2.4.2.1 ทฤษฎีศาสนาอิสลามมาจากอาหรับ

อิสลามเข้ามาโดยชาวอาหรับ เพราะความสัมพันธ์ระหว่างชาวอาหรับและชาวมลายูได้เกิดขึ้นมาแล้วก่อนที่ศาสนาอิสลามที่นำโดยนบีมุฮัมมัดจะเกิดขึ้น เมื่อศาสนาอิสลามได้ถือกำเนิดในคริสต์ศตวรรษที่ 7 ชาวอาหรับที่มาทำการค้าขายในดินแดนเอเชียอาคเนย์ คงจะต้องนำอิสลามมาเผยแพร่ด้วย มีบันทึกจากประเทศจีน กล่าวว่า ในปี ค.ศ. ปราบกฏมีหมู่บ้านชาวอาหรับแล้ว แถวสุมาตราตะวันออก (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 67)

2.4.2.2 ทฤษฎีศาสนาอิสลามมาจากอินเดีย

ความสัมพันธ์ของชาวมลายูกับชาวอินเดียทั้งในด้านการค้าขายและวัฒนธรรมนั้นมีมานานก่อนที่ศาสนาอิสลามจะถือกำเนิดขึ้นมา เมื่อชาวอินเดียหันมานับถือศาสนาอิสลาม เป็นได้ว่าชาวมลายูจะรับศาสนาอิสลามมาจากชาวอินเดีย เพราะความสัมพันธ์ของทั้งสองพวกมีมาแล้ว ก่อนหน้านั้นในบรรดาชาวอินเดียบางคนก็ได้แต่งงานกับชาวมลายูพื้นเมือง ซึ่งเป็นเหตุให้เขาสามารถเผยแพร่อิสลามในหมู่เครือญาติ

2.4.2.3 ทฤษฎีศาสนาอิสลามมาจากจีน

ความสัมพันธ์ที่มีระหว่างคนจีนและชาวมลายูมีมานาน เมื่อชาวจีนรับอิสลามเป็นที่เชื่อว่า ศาสนาอิสลามถูกเผยแพร่ในแผ่นดินมลายูโดยผ่านคนจีนที่มาทำการค้าขายในดินแดนแถบนี้

2.4.2.4 ทฤษฎีศาสนาอิสลามมาจากจำปา

ตามความเห็นจากประวัติศาสตร์กัมพูชา (Khmer) ได้กล่าวว่า ศาสนาอิสลามได้แผ่ขยายในจำปาในช่วงปี ค.ศ. 1,000 – 1,036 และต่อมาศาสนาได้ถูกเผยแผ่ไปยังกัมพูชา ปัตตานี มาเลเซีย อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ (Mohammad Yusof, 1991 : 58 อ้างถึงใน Mohammad Lazim Lawi, 2005 : 73)

การเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคมลายูอาจจะตรงกับแนวทฤษฎีทั้งหมดที่กล่าวมา เพราะเป็นไปได้ว่าศาสนาอิสลามอาจจะเข้ามาจากชนชาติต่างๆที่กล่าวมาข้างต้น และการเข้ามาของศาสนาอิสลามผ่านชนชาติเหล่านั้นเกิดขึ้นในห้วงเวลาที่ต่างกัน หากเป็นเช่นนั้นจะต้องมีชนชาติใดชนชาติหนึ่งได้นำอิสลามเข้ามาก่อนชนชาติอื่นๆ และอาจเป็นไปได้ว่าศาสนาอิสลามเข้ามาในภูมิภาคดังกล่าวนี้ด้วยชนชาติใดชนชาติหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งชนชาติแต่ไม่ใช่ด้วยชนชาติเหล่านั้นทั้งหมด นี่คือข้อสรุปจากทฤษฎีเกี่ยวกับการเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคดังกล่าวนี้

2.4.3 ปัจจัยและองค์ประกอบของการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในภูมิภาคมลายู

การเข้ามาของศาสนาอิสลามในดินแดนมลายูตามที่กล่าวมามีได้เกิดขึ้นด้วยการรบหรือทำสงครามกันหรือด้วยการเผยแผ่ศาสนาอย่างเดียวซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก แต่ศาสนาอิสลามสามารถขึ้นห้อยอย่างปักหลักมั่นคงและทั่วถึงเป็นเพราะปัจจัยภายในเป็นองค์ประกอบด้วย

2.4.3.1 ปัจจัยและองค์ประกอบภายนอก

1. ปัจจัยและองค์ประกอบด้านการค้าขาย

ทฤษฎีทั่ว ๆ ไปที่กล่าวถึงวิธีการเผยแผ่อิสลามไปสู่ผู้ที่อยู่อาศัยในโลกมลายูคือผ่านทางการค้าขาย ทฤษฎีนี้นำเสนอโดย Tome Pires ซึ่งเขียนขึ้นประมาณปี ค.ศ. 1515 ตามทรรศนะนี้ก็คือศาสนาอิสลามเผยแผ่เข้าสู่โลกมลายูด้วยความสันติผ่านการค้าขาย โดยที่พ่อค้ามุสลิมมาค้าขายและแวะพักในโลกมลายู แล้วก็แต่งงานกับคนในพื้นที่ (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 72)

ทรงสนทนากับพระองค์เดียวกันมีอีกว่า พ่อค้ำมุสลิมมีความตั้งใจสูงมากในการสร้างวิธีการปกครองที่เป็นเอกเทศหรือโดยผ่านพิธีการแต่งงานกับราชธิดาของพระราชินีในพื้นที่ ในที่สุดพวกเขาก็ได้มีโอกาสเป็นผู้ปกครองตามเมืองต่าง ๆ ในโลกมลายู H.Kern สนับสนุนทรงสนทนทั้งสองประการข้างต้น โดยชี้แจงรายละเอียดเพิ่มเติมถึงบันทึกทางประวัติศาสตร์โบราณในโลกมลายูซึ่งเปิดเผยถึงพิธีการแต่งงานเป็นจำนวนมากระหว่างพ่อค้ำมุสลิมกับสตรีในครอบครัวพระราชินี (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 72)

2. ปัจจัยและองค์ประกอบด้านการเผยแผ่

ถึงแม้ศาสนาอิสลามจะไม่อยู่ในลักษณะของศาสนาที่มีความเป็นพระ แต่ก็พบกลุ่มคนมุสลิมที่มีความตั้งใจสูงมากที่จะอุทิศตนเองเพื่อศาสนา โดยยอมเสียสละตัวเองที่จะเผยแผ่ศาสนาด้วยการโน้มน้าวคนที่ไม่ได้นับถือศาสนาอิสลามให้เข้ารับอิสลาม ทรงสนทนียืนยันว่านักเผยแผ่อิสลามที่ดำเนินกิจกรรมลักษณะนี้เป็นคนที่ร่ำเรียนศาสนาอิสลามอย่างลึกซึ้งแล้วจึงมีเจตนาที่เผยแผ่อิสลามต่อไป (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 73)

คำร่าเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มลายูโบราณ เช่น ฮิกายัต ราญา-ราญา ปาไซ ก็ดี เซอญาเราะฮู มลายู และอื่น ๆ ก็ดี ต่างก็กล่าวถึงวิธีการที่นักเผยแผ่มุสลิมที่มีความเชี่ยวชาญในด้านศาสนาทำการสั่งสอนอิสลามในเมืองต่าง ๆ อย่างไร การเข้ารับอิสลามของปาไซ มะละกา และเมืองแถบชายฝั่งเกาะชวา และอื่น ๆ นั้น ต่างหันมารับอิสลามมาจากบุคคลที่อุทิศตนเพื่อการเผยแผ่อิสลามทั้งสิ้น (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 73)

3. ปัจจัยและองค์ประกอบด้านการเมือง

คำถามเกิดขึ้นว่า ถึงแม้พ่อค้ำมุสลิมจะมีอยู่แล้วในโลกมลายู นับตั้งแต่ศตวรรษที่ 9 เป็นต้นมา แต่การเข้ารับอิสลามก็เพิ่งเกิดขึ้นในศตวรรษที่ 13 มานี่เอง ด้วยเหตุนี้ Van Leur มีความเห็นว่า วิธีการที่คนในคาบสมุทรมลายูเข้ารับอิสลามนั้นเกิดมาจากเหตุผลทางการเมือง เช่น การเข้ารับอิสลามของมะละกา เกิดจากเหตุผลทางการเมืองโดยตรง เนื่องจากกษัตริย์มะละกาต้องการสนับสนุนจากบรรดาพ่อค้ำมุสลิม เช่นเดียวกันกับผู้ปกครองตามชายฝั่งอื่น ๆ ที่เข้ารับอิสลามก็เพื่อต้องการได้รับการสนับสนุนจากพ่อค้ำมุสลิมเพื่อต่อต้านอิทธิพลจากการปกครองของมัชปาหิต ซึ่งนับถือศาสนาฮินดู (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 74-75)

ตามทฤษฎีที่นำเสนอโดย Van Leur ก็คืออิสลามเองตกเป็นเครื่องมือเพื่อการสถาปนาอาณาจักรใหม่ ๆ แต่ก็เป็นไปเพื่อขัดขวางอำนาจของจักรวรรดิมีฆปาหิต นอกจากนั้นตามแนวการวิเคราะห์ของ Schrieke ยังพบหลักฐานอีกมากมายว่า นักปราชญ์ในราชสำนักมลายูก็ได้จัดทำสาแทรกการสืบเชื้อสายของบรรดากษัตริย์ดังกล่าวว่ามาจากอิสกันดาร์ ซุลทอกรันย์ หรือไม่ก็มาจากนบีมุฮัมมัดโดยตรง ทั้งนี้ก็เพื่อยกฐานะภาพของพวกเขาให้เป็นกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ถูกต้องในแง่มุสลิมศาสนา (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 74)

คำตอบสุดท้ายที่ดีที่สุดที่อธิบายถึงการเข้ารับอิสลามอย่างมากมายของคนในโลกมลายูคือ ความดีงามของอิสลามนั่นเอง เรื่องนี้โน้มน้าวให้ผู้ที่ยังยึดถือศาสนาอิสลามเป็นแนวยึดมั่นของตนเอง จริง ๆ แล้วการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันไม่ค่อยจะเกิดขึ้นบ่อยนักในสังคมหนึ่ง ๆ ยกเว้นถ้าหากในชุมชนนั้นมีความรู้สึกไม่พอใจต่อระบบที่มีอยู่ในสังคมของพวกเขาตามแนวคิดของ Wertheim แล้ว แนวคิดเกี่ยวกับความเสมอภาคและคุณค่าของปัจเจกบุคคลที่อิสลามยอมรับได้กลายเป็นสิ่งที่น่าสนใจของคนที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ซึ่งยึดถือระบบชนชั้นอย่างเคร่งครัด แนวความคิดที่ดี ๆ ของอิสลาม เช่น คุณค่าของความเสมอภาคและการเน้นย้ำความยุติธรรมเป็นแรงจูงใจให้คนเป็นจำนวนมากตามศูนย์การค้าที่พ่อค้ามุสลิมมักจะทำการค้าขาย เลือกที่จะนับถือศาสนาอิสลาม เพื่อเป็นศาสนาที่สามารถให้ความยุติธรรมและความสงบสุขแก่พวกเขาได้ (อิสมาแอล ฮามิด, 2545 : 74-75)

2.4.3.2 ปัจจัยและองค์ประกอบภายใน

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2550 : 34-35) ได้กล่าวถึงปัจจัยและองค์ประกอบที่ทำให้ศาสนาอิสลามสามารถเผยแผ่ได้อย่างกว้างขวางและรวดเร็วในภูมิภาคนี้ ดังนี้

1. ศาสนาอิสลามเป็น “ศาสนามวลชน” เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนานิกายลัทธิเถรวาท นั่นก็คือต้องอาศัยความศรัทธาของประชาชนผู้นับถือจึงสามารถดำรงอยู่ได้ และด้วยเหตุดังนั้นจึงเข้ามามีส่วนในวิถีชีวิตของศาสนิกชนด้วย การวางกฎเกณฑ์แบบปฏิบัติทางพิธีกรรมและการดำเนินชีวิตในระดับหนึ่ง เช่น การให้ทานแก่นักบวช การตัดกบฏของชาวพุทธ การละหมาด เป็นต้น เมื่อเปรียบเทียบกับศาสนาอื่น ๆ - พุทธจะเห็นได้ว่าเป็นศาสนาของชนชั้นสูงซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนทั่วไปไม่มากนัก

2. อย่างไรก็ตาม กระแสความเชื่อที่ค่อนข้างมั่นคงในบรรดาชาวพุทธและชาวมุสลิมที่เหมือนกันคือความเชื่อในศาสนาพื้นเมือง แม้ว่าศาสนาใหม่ซึ่งเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้พร้อมกันช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 จะเป็น “ศาสนาवलชน” ซึ่งกระทบต่อวิถีชีวิตของประชาชนมากกว่าเดิม ศาสนาพื้นเมืองก็ได้ถูกละทิ้งไปโดยสิ้นเชิง แต่กลับแฝงตัวกลมกลืนอยู่ในศาสนาใหม่อย่างแยกออกจากกันไม่ได้ ดังเช่นการนับผีบรรพบุรุษของชาวพุทธก็ยังดำเนินต่อไปคู่เคียงกับการนับถือพระ หรือการใช้เวทมนตร์คำของชาวมลายูก็ยังอยู่แต่ภายใต้ฉายาของวัฒนธรรมอิสลาม เช่น เปลี่ยนคำสวดหรือคำสาปเป็นภาษาอาหรับ เป็นต้น

3. ผู้เผยแผ่ศาสนาอิสลามในระยะแรกน่าจะได้รับอิทธิพลของนิกายซูฟีซึ่งแพร่เข้ามาในอินเดียก่อน แม้ตำราคำสอนของศาสนาอิสลามที่ผลิตในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ระยะแรกๆ ก็มองเห็นอิทธิพลของซูฟีได้ชัดเจน รวมทั้งประเพณีบางอย่างของมุสลิมในภูมิภาคนี้ก็เป็นประเพณีที่แพร่หลายในหมู่ผู้ปฏิบัติของซูฟี

นิกายหรือลัทธิซูฟีเชื่อในการเข้าถึงพระเจ้าโดยตรง โดยการมีชีวิตที่สละทางโลกและการทำสมาธิเพื่อเข้าถึงความเป็นเอกภาพของพระเจ้า ฉะนั้นจึงมีส่วนที่คล้ายคลึงกับประเพณีความเชื่อของฮินดู - พุทธและศาสนาพื้นเมือง ทำให้การรับนับถืออิสลามในหมู่ประชาชนเป็นไปได้ยาก ดังเช่น ประเพณีของศาสนาพื้นเมืองเดิมจะใช้เวลาในการทำศพของบรรพบุรุษนานมาก ทั้งงานเลี้ยงฉลองและปฏิบัติพิธีกรรมเกี่ยวกับศพ กว่าวิญญาณของบรรพบุรุษที่เพิ่งเสียชีวิตจะเดินทางไปรวมอยู่กับ “ผีปู่ย่า” ได้ ซูฟีในอินเดียเองก็มีประเพณีคล้ายอย่างนี้ มุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงมีความเชื่อเกี่ยวกับหลุมศพของนักบุญ และเลี้ยงฉลองในงานรำลึกถึงบรรพบุรุษกันเป็นงานใหญ่หลายวัน ทั้งสองอย่างล้วนทำเกินไปจากที่มุสลิมอาหรับเห็นว่าสมควรทั้งสิ้น

ผู้เผยแผ่ศาสนาอิสลามในระยะแรกทำงานกันอย่างเข้มแข็ง ในทั่วทุกประเทศแถบนี้จะมีเรื่องราวของ “นักบุญ” เหล่านี้ เช่น วาลีสิบสองคนของชวา เป็นต้น จำนวนไม่น้อยของตำนานการกลับใจเป็นเรื่องของผู้รู้ทางศาสนา เหล่านี้สามารถทำให้รายายอมเปลี่ยนศาสนามาเป็นอิสลาม เพราะจำนนต่ออิทธิฤทธิ์หรือเหตุผลของผู้รู้

2.4.4 การเข้ามาของศาสนาอิสลามในปัตตานี

ไม่มีการบันทึกในประวัติศาสตร์ที่ชัดเจนว่า ศาสนาอิสลามได้เริ่มเข้ามามีบทบาทในปัตตานีในช่วงเวลาใด แต่มีการกล่าวว่าการตอบรับอิสลามของชาวปัตตานีเกิดขึ้นก่อนชาวมะละกา ตั้งแต่อดีตมาแล้วที่ปัตตานีรู้จักในนามปัตตานีคารุสสะลาม (Mill, 1955 อ้างถึงใน Hasan

Madmarn, 2001 : 14) และปรากฏในประวัติศาสตร์ราชวงศ์ซ่ง ประชาชนในคาบสมุทรมลายูตามชายฝั่งทะเลจีนใต้ เข้ารับศาสนาอิสลามตั้งแต่ปี ค.ศ. 970 มาแล้ว แม้ถึงกระนั้นก็ตาม นักวิชาการบางส่วนให้ความเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ว่า อิสลาม ได้เข้ามาในปัตตานีเป็นครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ 10 ประวัติศาสตร์ของเมืองกลันตัน ได้บันทึกเอาไว้ว่าในช่วงประมาณปีคริสต์ศักราชที่ 1150 พบว่ามีนักเผยแผ่มาจากปัตตานีเพื่อทำการสอนหรือเผยแผ่ศาสนาอิสลามในเมืองนี้ (Mohammad Yusof, 57:1991)

การเข้ามามีบทบาทของศาสนาอิสลามในปัตตานีในระยะแรกเกิดขึ้นภายในบรรดาประชาชนเท่านั้น ในขณะที่ผู้ปกครองนครรัฐปัตตานีในช่วงต้นยังไม่ตอบรับศาสนาอิสลาม จนกระทั่งระยะเวลาได้ล่วงเลยไปกว่า 300 ปี ในที่สุดผู้ปกครองนครรัฐปัตตานีก็ได้เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามในปี ค.ศ. 1457 (Bashah , 1994 : 49)

สำหรับปัตตานีเป็นที่รู้จักในฐานะราชอาณาจักรอิสลามเมื่อกษัตริย์ผู้ปกครองปัตตานีหันเข้ามารับศาสนาอิสลาม ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดในคริสต์ศตวรรษที่ 15 การเข้ารับศาสนาอิสลามของผู้ปกครองปัตตานีด้วยบทบาทของนักเผยแผ่ศาสนาคนหนึ่งที่มาจากเมืองปาไซ ซึ่งชาวเมืองปาไซได้เข้ารับอิสลามมาแล้ว

เมื่อกษัตริย์ผู้ปกครองปัตตานีได้เข้ารับอิสลามและได้ให้สมญาปัตตานีว่า “ปัตตานี คารุสสะลาม” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

หลังจากกษัตริย์ปัตตานีเข้ารับศาสนาอิสลามแล้ว บรรดาพี่น้องเครือญาติของพระองค์รวมถึงผู้หลักผู้ใหญ่ในวัง ก็พากันเข้ารับศาสนาอิสลาม เมื่อเช็ด ชาฮิด ถูกเชิญให้มาทำหน้าที่สอนอิสลามในวัง เริ่มจากนั้นเป็นต้นมา ศาสนาอิสลามก็ถูกตอบรับและแผ่ขยายไปยังประชาชนอื่นที่ยังไม่ได้เข้ารับอิสลาม

2.4.5 แนวคิดศาสนาอิสลามในปัตตานี

ตั้งแต่ช่วงแรกเริ่มของการเผยแผ่ศาสนาอิสลามในเอเชียอาคเนย์ที่ผู้คนในแถบนี้ได้รับอิสลามในนิกายสุนนีย์ ตามแนวคิดชาฟีอีย์ในเรื่องของนิติศาสตร์อิสลาม และตามที่แนวคิดอะชาอิเราะฮ์ในเรื่องความเชื่อศรัทธา(อะกีดะฮ์) อิบนู บัฏฏูญญะฮ์ ได้กล่าวในหนังสืออรรถวิละฮ์ในขณะที่ท่านได้เดินทางขึ้นเกาะสุมาตราระหว่าง ปี 1345 ว่า สุลต่านที่ปกครองอินโดนีเซีย ในขณะนั้นมีชื่อว่าอัลมาลิก อัซมอฮ์รุ ได้ยึดแนวทางตามสำนักคิดชาฟีอีย์และประชากรในประเทศนี้ก็ยึดในแนวทางชาฟีอีย์ด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามในช่วงแรก แนวคิดตามนิกายชีอะฮ์ ก็มีบทบาทในแถบนี้ด้วยเหมือนกัน

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 9 คำสอนตามแนวทางของชีอะฮ์ก็มีบทบาทเหนือกษัตริย์เปอร์เซีย โดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 11-12 อินโดนีเซีย อยู่ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดตามนิกายชีอะฮ์ แต่ท้ายสุดแนวคิดชีอะฮ์ไม่เป็นที่ยอมรับของผู้คนในสังคมแถบนี้ เพราะแนวคิดดังกล่าวถูกต่อต้าน และต่อมากษัตริย์ที่ปกครอง ปาไซ คือ มาลิก อัศซอและหุที่ปกครองในคริสต์ศตวรรษที่ 13 ได้ลบลบบทบาทแนวคิดดังกล่าวจากการปกครองของพระองค์

แม้ว่าแนวคิดชีอะฮ์ไม่เป็นที่ยอมรับของสังคมในแถบนี้ในภาพรวม แต่แนวคิดปลีกย่อยที่มีอยู่ในแนวคิดนี้ก็ยังคงหลงเหลืออยู่ เช่น แนวคิดเกี่ยวกับ อะลี อิหม่าม อัลมะฮฺดี และอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อในนิกายชีอะฮ์ (Mohammad Lazim Lawi, 2005 : 62)

ศาสนาอิสลามได้ถูกนำมาเผยแพร่ในเมืองเปอร์เซียบนเกาะสุมาตราโดยนักเผยแผ่ชาวอาหรับที่นับถือศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์แนวคิดนี้จึงถูกเผยแพร่ไปพร้อม ๆ กับศาสนาอิสลาม เช่นกัน แม้ว่าในภายหลังนิกายนี้จะถูกกวาดล้างไป แต่ร่องรอยของแนวคิดก็ยังคงปรากฏอยู่ในวิถีต่อท้ายพระนามของกษัตริย์ รวมถึงการเปลี่ยนไปรับศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ของอับดุลลอฮ์ โอรสองค์ที่ 2 ในสุลต่านมาลิก อัศซอและหุ ซึ่งต่อมาภายหลังได้ก่อตั้งอาณาจักรอารูบารัมุน และได้รับสมญานามเป็นมาลิก อัลมันซูร์ (Slamet Muljana, 2006 : 137) ก็เป็นการอุปถัมภ์ความเชื่อในนิกายนี้ไปด้วย

สรุปแล้วในช่วงแรกการเข้ามาของศาสนาอิสลามแนวคิดทางศาสนาอิสลามที่ได้เข้ามาในหมู่เกาะมลายูมีทั้งนิกายชีอะฮ์และนิกายสุนนีย์ และต่อมาผู้คนในแถบนี้ให้การตอบรับนิกายสุนนีย์และได้ปฏิเสธนิกายชีอะฮ์ในที่สุด อย่างไรก็ตามแนวคิดบางอย่างเรื่องที่มีอยู่ในนิกายชีอะฮ์ก็ยังคงหลงเหลืออยู่ในความเชื่อของชนชาวมลายูอยู่จนถึงปัจจุบัน และภายใต้แนวคิดของสุนนีย์ผู้คนในแถบนี้ยึดตามแนวคิดชาฟีอีในเรื่องของวิชานิติศาสตร์อิสลามและแนวคิดของอาฮาอิเราะฮ์ในเรื่องที่เกี่ยวกับการศรัทธา และยังยึดแนวคำสอนของซุฟีร่วมกับแนวคิดของชาฟีอีและอาฮาอิเราะฮ์ด้วย

2.5 ปอเนาะ

2.5.1 ความหมายของปอเนาะ

คำว่าปอเนาะมาจากภาษาอาหรับ “**فندق**” อ่านว่า “**ฟุนดุก**” มีความหมายว่าสถานที่สำหรับพักชั่วคราวสำหรับคนเดินทาง (อิบรอฮีม อุณัยสุ, ม.ป.ป.: 736) ส่วนคำว่าฟุนดุกมาจากรากศัพท์ภาษากรีกออราบิก (Crico - Arabic) คำว่า Pandokein หมายถึงที่พัก (Webster,s New International Dictionary : 981) คำว่า “ปอเนาะ” ดังที่กล่าวมาแล้วคือ เป็นศัพท์ภาษาอาหรับ ซึ่งอ่านว่า ฟุนดุก แต่ด้วยที่ชาวมลายูในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีสำเนียงเป็นของตนเอง ชอบแปลงเสียงของภาษาอื่นที่ยืมมาใช้ให้เป็นสำเนียงของตนเอง อย่างฟุนดุก จึงเพี้ยนมาเป็นปอเนาะในที่สุด

อะวัง ฮัด สอลและหุ(Awang Had Salleh, 1977 : 33) ได้กล่าวว่า ปอเนาะคือสถาบันการศึกษาระดับหมู่บ้านที่ทำการสอนศาสนาอิสลาม ครูผู้สอนเรียกว่า โต๊ะครู และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านที่ได้เลือกให้เป็นผู้สอนพวกเขาในเรื่องศาสนาทั้งในเรื่องกฎหมายอิสลามและการอ่านอัลกุรอาน

มูฮัมมัด ซัมเบอร์รี่ อับดุลมาลิก (Mohd Zamberi A. Malik, 1994 : 93) ได้กล่าวว่าสถาบันการศึกษาปอเนาะประกอบด้วย บ้านของโต๊ะครู สถานที่ทำการเรียนการสอน อาจจะเป็นบ้านของโต๊ะครูหรือสุเหร่าที่อยู่ในเขตปอเนาะหรือใกล้ปอเนาะ และบ้านหลังเล็กๆที่เรียกว่าปอเนาะซึ่งเป็นที่พักสำหรับนักศึกษาปอเนาะ

อารง สุทธศาสตร์ ได้ให้ความหมายของปอเนาะในเชิงสังคมวิทยาว่า ปอเนาะคือองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่สืบทอดศาสนาวัฒนธรรมนั่นเอง ซึ่งมีโต๊ะครู (โต๊ะกูรู) เป็นทั้งเจ้าของและเป็นผู้บริหารเพียงคนเดียว(อารง สุทธศาสตร์ : ม.ป.ป.)

สมาน ใจปราณี (2530 : 1) กล่าวว่า ตามความหมายเดิมคำว่า “ปอเนาะ” เป็นคำที่เพี้ยนมาจากคำว่า “ฟุนดุก” (Pondok) ในภาษาอาหรับแปลว่า “กระท่อม” แต่โดยความหมายและความเข้าใจทางการศึกษาแล้วหมายถึง สถาบันที่ทำการเรียนการสอนวิชาศาสนาอิสลาม

โมหัมมัด อับดุลกาเดร์ (ม.ป.ป. : 1) ได้ให้ความหมายของปอเนาะว่า โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และนักวิชาการอีกหลายท่านได้ให้ความหมายของปอเนาะเช่นดังกล่าวนี้ ความจริงแล้วปอเนาะและโรงเรียนเป็นสิ่งเดียวกันในเชิงความหมายทางการศึกษากล่าวคือ ปอเนาะก็คือสถานที่สำหรับการศึกษา ส่วนโรงเรียนก็เป็นสถานที่สำหรับการศึกษาเช่นกัน สำหรับความเข้าใจของสังคมมุสลิมและความเป็นจริงที่ประกฏทั่วไปแล้ว ปอเนาะคือสถานที่สำหรับการศึกษาวิชาการอิสลามที่ประกอบด้วยโต๊ะครูซึ่งเป็นทั้งเจ้าของและผู้บริหารของ

ปอเนาะ และสถานที่สำหรับการเรียนการสอนอาจจะเป็นบ้านของโต๊ะครู บาลายหรือมัสยิดที่อยู่ในเขตปอเนาะ และที่พักสำหรับนักศึกษาซึ่งเป็นบ้านหลังเล็กๆ ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ปอเนาะ”

ปอเนาะ (ที่หมายถึงสถาบัน) เป็นสถานศึกษาที่อยู่ในรูปแบบเก่า และมีระบบที่เป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง ส่วนโรงเรียนนั้นมีระบบการจัดการทั้งในด้านหลักสูตรและการบริหารงานที่แน่นอน ซึ่งจะมีความแตกต่างจากปอเนาะอย่างชัดเจน โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามก็มีระบบแบบโรงเรียนดังที่กล่าวมาและมีความแตกต่างจากระบบปอเนาะข้างต้น

โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นสถานศึกษาที่มีพัฒนาการมาจากปอเนาะ ซึ่งมีระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลงตามขั้นตอนที่รัฐบาลได้วางเอาไว้ สำหรับความหมายของโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามที่นักวิชาการได้ให้ความหมายตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด นั่นก็คือ โรงเรียนที่แปรสภาพและพัฒนาจากสถานศึกษาที่เรียกว่าปอเนาะ และได้จดทะเบียนตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะในปี พ.ศ. 2514 ต่อมาเป็นโรงเรียน 20 (3) แห่งพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พ.ศ. 2479 ซึ่งปัจจุบันเป็นโรงเรียนตามมาตรา 15 (2) แห่งพระราชบัญญัติโรงเรียนเอกชน พ.ศ. 2525 เป็นโรงเรียนที่ทำการสอนทั้งวิชาศาสนาและวิชาสามัญหรืออาชีพควบคู่กันไป (ไพสิษฐ์ ชีวกุล, 2549 : 11) และต่อมาโรงเรียนเหล่านั้นบางส่วนก็ปรับตัวมาเป็นโรงเรียนเอกชน 15 (1) และในปัจจุบันโรงเรียนเหล่านั้นบางส่วนก็ได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิซึ่งได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ 100 %

จากข้อมูลข้างต้นสามารถกล่าวได้ว่า โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามมีความสัมพันธ์กับปอเนาะอย่างแน่นแฟ้น ข้อแรก โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามคือผลพัฒนาการที่มาจากปอเนาะ ข้อที่สอง ทั้งปอเนาะและโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นสถานศึกษาที่สอนเกี่ยวกับวิทยาการอิสลาม ข้อที่สาม ทั้งปอเนาะและโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามเป็นสถานศึกษาจัดตั้งขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการของสังคมมุสลิมให้เป็นไปตามคำสอนของอิสลาม

สรุปแล้วคำว่า “ปอเนาะ” คือสถานศึกษาวิชาการอิสลามที่ประกอบด้วยบ้านโต๊ะครู และสถานที่สำหรับใช้เป็นที่ทำการเรียนการสอนหนังสือ อาจจะเป็นบ้านโต๊ะครูหรือระเบียบเฉพาะสำหรับใช้ทำการเรียนการสอนหรือมัสยิดที่ปลูกสร้างขึ้นในบริเวณปอเนาะ และที่พักสำหรับนักเรียนนักศึกษาในปอเนาะ ซึ่งมีโต๊ะครูที่เป็นทั้งเจ้าของและผู้บริหารปอเนาะ

2.5.2 ความเป็นมาของคำว่า “ปอเนาะ”

สำหรับความเป็นมาของการใช้คำว่า “ปอเนาะ” แทนสถานศึกษาอิสลามแบบดั้งเดิมที่รู้จักกันทั่วไปในปัจจุบันนั้น ได้พัฒนาการมาจากการเรียกบ้านที่ปลูกสร้างชั่วคราวสำหรับใช้เป็นที่อยู่อาศัยในขณะที่ศึกษาเล่าเรียนด้วยคำว่า “ปอเนาะ” การที่เรียกด้วยคำดังกล่าวนี้เป็นเพราะว่า “ปอเนาะ” ในภาษาอาหรับ คือสถานที่พักชั่วคราวสำหรับคนเดินทาง ซึ่งการศึกษาในปอเนาะนั้นใช้บ้านหลังเล็กๆเป็นที่พักอาศัยในขณะที่เรียนหนังสือซึ่งเป็นการใช้ชีวิตอยู่ชั่วคราวเท่านั้น เสมือนหนึ่งว่าเป็นการพักชั่วคราวสำหรับการเดินทางของชีวิตที่ยาวนานบนโลกนี้ เมื่อใดที่นักเรียนหรือนักศึกษาสำเร็จจากการศึกษาเล่าเรียนแล้วก็จะออกไปแล้วจะมีคนอื่นมาอาศัยต่อ การเป็นอยู่จะหมุนเวียนเช่นนี้ตลอดไปจนกว่าปอเนาะนั้นจะถูกยกเลิกไปในที่สุด

มุฮัมมัด ลาซิม ลาวี (Mohammad Lazim Lawi, 2003 : 95) ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติศาสตร์และการแผ่ขยายของศาสนาที่นับถือโดยชาวมลายูปัตตานีว่า สำหรับปอเนาะมีความหมายด้วยกัน ความหมายแรก คือ กระท่อมหรือบ้านหลังเล็กๆซึ่งใช้เป็นที่พักอาศัยสำหรับนักเรียน ความหมายที่สอง คือ สถานศึกษาอิสลามที่อยู่ในรูปแบบเดิม

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า ปอเนาะมาจากคำในภาษาอาหรับคำว่าฟุนดูคหรือฟุนดึก แล้วได้ใช้คำนี้แทนที่พักของนักศึกษาว่า “ปอเนาะ” จนในที่สุดคำนี้ได้พัฒนาการมาเป็นศัพท์ทางการที่ใช้เรียกสถานศึกษาอิสลามแบบเก่าอย่างแพร่หลายที่ทุกคนรู้จักโดยทั่วไปว่า “ปอเนาะ” ซึ่งประกอบด้วยโต๊ะครู บ้านของโต๊ะครู สถานที่ใช้ทำการเรียนการสอน แล้วก็ที่พักของนักศึกษาที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่าปอเนาะนั่นเอง

2.5.3 ที่มาของระบบการศึกษาในรูปแบบปอเนาะ

สำหรับความเป็นมาของปอเนาะจะต้องพิจารณาใน 2 ประเด็น ประเด็นแรกก็คือ ปอเนาะในจังหวัดชายแดนภาคใต้มีต้นแบบมาจากประเทศใด ประเด็นที่สอง ปอเนาะได้ถือกำเนิดในเอเชียอาคเนย์ในประเทศใดเป็นประเทศแรกก่อนที่ปอเนาะได้กลายมาเป็นสถาบันการศึกษาอิสลามที่แพร่หลายและมีบทบาทมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับในประเทศแรก มีความเชื่อกันว่า ปอเนาะเกิดขึ้นในประเทศอียิปต์ (ศูนย์ประสานงานการปกครองจังหวัดชายแดนภาคใต้, อ้างถึงใน ประกิจ ประจนปัจจนึก, 2516 : 61) แต่โทมัสดับเบิลยูอาร์โนลด์เชื่อว่าการศึกษาในรูปแบบปอเนาะมีอิทธิพลมาจากการศึกษาที่เป็นอยู่

ในนครมักกะฮ์ เนื่องมาจากว่า รูปแบบและเนื้อหาของการศึกษาในปอเนาะนั้นมีรูปแบบที่ เหมือนกับการศึกษาที่เป็นอยู่ในมัศยิดอัลหะรอม ในนครมักกะฮ์ และในช่วงศตวรรษที่ 16 การศึกษาในรูปแบบปอเนาะมีรูปแบบที่ชัดเจนขึ้น (Thomas W. Arnold อ้างถึงใน Mohd Zamberi A.Malik, 1994) ความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ตรงกับข้อสันนิษฐานของรูสนานี ฮาเซ็มที่ได้สันนิษฐานว่า การศึกษาในรูปแบบปอเนาะเกิดขึ้นในประเทศซาอุดีอาระเบีย(รูสนานี ฮาเซ็ม อ้างถึงใน อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต, 2548)

อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต (2548 : 9) ได้ให้ข้อสันนิษฐานว่า ปอเนาะมีรูปแบบมาจากประเทศเยเมน ด้วยเหตุผลว่าผู้ที่นำอิสลามมายังพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นชาวเยเมน และผู้ก่อตั้งปอเนาะแห่งแรกเมื่อ 500 ปีก่อนเป็นชาวเยเมน และมีนักวิชาการบางท่านได้กล่าวว่า การศึกษาในรูปแบบปอเนาะเริ่มแรกเกิดขึ้นที่อิรัก แล้วก็ได้แพร่หลายไปในโลกอาหรับโดยเฉพาะ ในนครมักกะฮ์ แล้วหลังจากนั้นก็แพร่เข้ามายังโลกมลายู ดังที่รอฟนักวิชาการท่านหนึ่งได้กล่าวว่า การศึกษาในโลกอิสลามเริ่มมีระบบมากขึ้นในยุคซัลยูค เสนาบดีของอิรักในขณะนั้นมีชื่อว่า นิซาม อัลมาลิก(Saljuk 1055 - 1194) ในแบกแดด ได้จัดการศึกษาให้มีระบบมากขึ้นภายใต้ชื่อว่า มัคอรอะฮ์(โรงเรียน) หลังจากนั้นการศึกษาในรูปแบบดังกล่าวได้แพร่หลายในโลกอิสลาม และ การศึกษาในรูปแบบดังกล่าวได้จัดให้มีขึ้นในมัศยิด อัล-หะรอม ในมักกะฮ์ และเช่นกันในโลก มลายูการศึกษาก็ได้เกิดขึ้นในรูปแบบของปอเนาะ (รอฟ, 1964 : 2/19)

ส่วนในประเด็นที่สอง มีความเชื่ออีกเช่นกันว่า ปอเนาะเกิดขึ้นในประเทศอียิปต์ และแพร่หลายเข้ามาในประเทศมาเลเซีย แล้วมาสู่ประเทศไทย จะเกิดปอเนาะขึ้นอย่างแพร่หลาย ในจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศูนย์ประสานงานการปกครองจังหวัดชายแดนภาคใต้, อ้างถึงใน ประจักษ์ ประจักษ์, 2516 : 61)

แต่นักวิชาการมลายูมุสลิมส่วนมากไม่เชื่อเช่นนั้น แต่กลับเชื่อว่าปอเนาะมี แหล่งกำเนิดมาจากมาจากปัตตานีทางภาคใต้ของประเทศไทยหรือในกาลิมันตันในประเทศ อินโดนีเซียเป็นแห่งแรก ท่านซาอูวัน บิน ซาวัยได้กล่าวในบทความเรื่องประวัติความเป็นมาของ สถานศึกษาปอเนาะในมาเลเซียที่ได้เผยแพร่ในเวปไซด์ melayu-pipi.tripod.com แหล่งที่มาของ ปอเนาะในมาเลเซียว่า สันนิษฐานว่าปอเนาะมีถิ่นกำเนิดมาจากสองแหล่ง แหล่งแรกมาจากปัตตานี แหล่งที่สองมาจากกาลิมันตัน ประเทศอินโดนีเซีย

หลักฐานที่ได้กล่าวว่า ปอเนาะมีต้นแบบมาจากปัตตานีนั้นด้วยการอ้างหลักฐาน ที่ว่า ปัตตานีเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่าเป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลาม(ในเอเชียอาคเนย์)ในช่วง คริสต์ศตวรรษที่ 12 มีอุลมะฮ์ปัตตานีหลายท่านได้แต่งคำราด้วยภาษามลายูยาวิ ซึ่งได้ใช้เป็นคำรา

การเรียนการสอนในปอเนาะต่างๆในมาเลเซีย และใช้สำเนียงการสอนที่มีต้นแบบมาจากปัตตานี โดยเฉพาะปอเนาะในรัฐ กลันตันและเปรัก

ส่วนข้อสันนิษฐานที่ว่าปอเนาะมีที่มาจากกาลิมันตันประเทศอินโดจีนั้นมีหลักฐานว่า หนังสือตำราที่ใช้เป็นสื่อในการเรียนการสอนในปอเนาะมีหนังสือตำราที่แปลโดยอุลมะฮ์บันญารและญาวา(ชาว)

นักวิชาการอีกหลายท่านมีความเห็นว่าปอเนาะเกิดขึ้นแห่งแรกที่ปัตตานีแล้วได้แพร่หลายทั่วไปในเอเชียอาคเนย์ นิตยสารชั้นนำของประเทศมาเลเซีย จำนวน 2 ฉบับ คือ Pengasuh และ Suara Siswa ที่ได้ออกตีพิมพ์ในปี 1977 ได้กล่าวถึงการเผยแผ่ศาสนาอิสลามและการก่อตั้งปอเนาะในระยะเริ่มแรกว่าการศึกษาระบบปอเนาะจัดตั้งครั้งแรกที่ปัตตานีและเป็นสถานศึกษาที่เก่าแก่ที่สุดในตะวันออกเฉียงใต้ ผู้รู้ศาสนาในปัตตานีได้ดำเนินการสอนในระบบปอเนาะในราวคริสต์ศตวรรษที่ 12 (ตายูคิน อุสมาน :ม.ป.ป.)

กล่าวโดยสรุปแล้วปอเนาะไม่ได้มีแหล่งกำเนิดในประเทศมาเลเซียดังที่นักวิชาการบางท่านมีความเชื่อเช่นนั้น ด้วยหลักฐานแล้วปอเนาะอาจมีแหล่งกำเนิดมาจากสองแหล่ง คือ ปัตตานีหรือกาลิมันตันในประเทศอินโดนีเซียด้วย แต่ก็มีนักวิชาการส่วนหนึ่งเห็นว่า เป็นไปได้สูงที่ปอเนาะเกิดขึ้นที่ปัตตานีเป็นแห่งแรก

2.5.4 บทบาทของปอเนาะ

ปอเนาะเป็นสถาบันที่เก่าแก่ที่สุดในภูมิภาคอาเซียน และเป็นสถาบันศึกษาที่มีบทบาททั้งทางศาสนาและทางการศึกษา (สุรินทร์ พิศสุวรรณ, 1982 อ้างถึงใน อิบราฮิม ฌรงค์ รักษาเขต, 2549) การศึกษาในรูปแบบปอเนาะได้เริ่มขึ้นพร้อมๆกับการเข้ามาของอิสลามในดินแดนมลายู และการแพร่ขยายของปอเนาะในดินแดนแถบนี้ก็ไปพร้อมๆกับการศึกษาอิสลาม แต่ประวัติการศึกษาในรูปแบบปอเนาะที่ได้พัฒนามาเป็นปัจจัยหลักในสังคมของการศึกษามุสลิมยังไม่เป็นที่ประจักษ์ (Mohd Zamberi A.Malik , 1994 : 93)

นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่า บรรดาอุลมะฮ์อ์ในปัตตานีได้ทำการสอนวิชาความรู้อิสลามด้วยระบบการศึกษาในรูปแบบปอเนาะเริ่มตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 12 (Abdul Latif Hamidong, 1989 : 94) และบางท่านให้ความเห็นว่า ปอเนาะเกิดขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 16 หรือในช่วงหลังจากนั้นไปอีก อย่างไรก็ตามปอเนาะถือได้ว่าเป็นสถานศึกษาที่มีบทบาทในปัตตานีมาเป็นเวลานานแล้ว สำหรับบทบาทของปอเนาะผู้วิจัยจะขอเสนอเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

2.5.4.1 ปอเนาะเป็นแหล่งการเรียนรู้วิชาศาสนา

การเรียนรู้วิชาศาสนาในปอเนาะ อาจจะพิจารณาได้ในสองด้าน หนึ่งในด้านที่เป็นแหล่งเรียนรู้ขั้นพื้นฐานสำหรับนักเรียนที่ต้องการไปศึกษาในระดับที่สูงขึ้นหรือเป็นความรู้พื้นฐานในการใช้ชีวิตประจำวันหลังจากได้ออกมาจากปอเนาะแล้ว สอง ในด้านที่เป็นแหล่งเรียนรู้ในเชิงลึกโดยเฉพาะกับผู้ที่ต้องการเป็น โต๊ะครูหลังจากออกจากปอเนาะไปแล้ว

1. ปอเนาะเป็นแหล่งการเรียนรู้อิสลามขั้นพื้นฐาน

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้น เราสามารถเข้าใจได้ว่า ปอเนาะเป็นแหล่งการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานสำหรับผู้ที่ต้องการไปเรียนในระดับที่สูงขึ้น สุรินทร์ พิศสุวรรณ (Surin Pitsuwan, 1982 อ้างถึงใน Hasan Madmam, 2001 : 13) ได้กล่าวว่า ปัตตานีเคยเป็นศูนย์กลางการศึกษาอิสลามในแบบดั้งเดิม ศูนย์กลางการศึกษาอิสลามที่มีความพร้อมในด้านความรู้พื้นฐานให้กับนักศึกษา ก่อนที่พวกนักศึกษาเหล่านั้นจะไปเรียนต่อตะวันออกกลาง ปัตตานีในเวลานั้นเต็มไปด้วยสถานศึกษาวิชาการอิสลามและมีวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่ไม่เหมือนกับที่อื่นใด ในบรรดาสถานศึกษาเหล่านั้นมี โต๊ะครูที่มีชื่อเสียงในโลกมลายู การศึกษาดังกล่าวนี้สามารถดึงดูดความสนใจของเหล่าบรรดานักศึกษาจากประเทศใกล้เคียง เพราะเหตุนี้ปัตตานีได้ถูกขนานนามให้เป็นศูนย์กลางการเผยแผ่อิสลามและเป็นอารยธรรมอิสลามแห่งแรกในเอเชียอาคเนย์

นักเรียนนักศึกษาที่มาเรียนในปอเนาะ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการดังกล่าวนี้ยังรวมถึงคนต่างพื้นที่ด้วยเช่นกัน อะวัง ฮัด สอลและหุ (Awang Had Salleh, 1977) ได้กล่าวว่า “ปัตตานีเป็นแหล่งความรู้ของเหล่าบรรดานักศึกษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนที่จะไปเรียนต่อ ณ นครมักกะฮ์ ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับศึกษาอิสลามของนักศึกษามุสลิมทั่วโลก” พีรศ ราฮิมมูลา (2545 : 115) “บรรดาอาจารย์สอนศาสนาจำนวนมากในกลันตัน เคดะห์ และส่วนอื่นๆของมาเลเซีย ได้เริ่มต้นการศึกษาศาสนาที่สถาบันศึกษาปอเนาะในภูมิภาคปัตตานีก่อนที่จะเดินทางไปศึกษาต่อที่มักกะฮ์”

ปอเนาะยังเป็นแหล่งการเรียนรู้พื้นฐานในการใช้ชีวิตประจำวันสำหรับผู้ที่ไม่มีความประสงค์ที่จะเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น อิบราฮีม ณรงค์รักษาเขต(2549 : 25) ได้กล่าวว่า “ปอเนาะเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการจัดการการศึกษาวิชาการศาสนาสาขาต่างๆให้กับสังคมมุสลิมทุกเพศทุกวัย วิชาการที่ปอเนาะจัดให้เป็นวิชาการศาสนาที่จะทำให้ผู้ศึกษารู้จักข้อบัญญัติใช้และห้าม ตลอดจนบาปและบุญในอิสลามเพื่อใช้ในการดำเนินชีวิตทั้งในเรื่องส่วนตัว ครอบครัวและสังคม” เพราะฉะนั้นปอเนาะในอดีตจึงเป็นแหล่งการเรียนรู้พื้นฐานแก่สังคมอย่างแท้จริง

2. ปอเนาะเป็นแหล่งการเรียนรู้อิสลามในเชิงลึกหรือขั้นสูงในบางรายวิชา

สำหรับความรู้ที่สอนนักศึกษาในสถาบันการศึกษาปอเนาะ จะเน้นหนักในเรื่องความเป็นเอกภาพของพระเจ้าเป็นเจ้า(เตาสีด) หลักการอ่านกุรอาน ความรู้ด้านอรรถาธิบายอัลกุรอาน หะดีษ หลักนิติศาสตร์และกฎหมายอิสลาม ไวยากรณ์อาหรับและหลักการผันคำ ประวัติศาสตร์อิสลาม อภิปรัชญา ตรรกวิทยา ศาสนศาสตร์ และจริยศาสตร์ เป็นต้น (พีรยศ ราฮิมมูลา, 2545 : 116)

ในปอเนาะมีการสอนในบางรายวิชาดังกล่าวนี้อย่างละเอียดเจาะลึกทุกแง่มุม มุมจนนักศึกษาที่เรียนถึงขั้นสูงสุดเข้าใจในวิชานั้นอย่างละเอียด ระดับชั้นในบางรายวิชาที่ใช้สอนในปอเนาะเป็นระดับขั้นที่ใช้สอนในระดับปริญญาตรีหรือระดับปริญญาโทในระดับมหาวิทยาลัย เช่น วิชาหลักภาษาอาหรับ สำหรับในปอเนาะแล้ว วิชานี้มีเรียนตั้งแต่ระดับเริ่มต้นจนถึงระดับสูงสุดของวิชานี้ก็ว่าได้

สำหรับการสอนในวิชาหลักภาษาอาหรับในปอเนาะ ซึ่งเกือบจะส่วนใหญ่จะเริ่มสอนนักเรียนในวิชานี้ด้วยหนังสือมาตันอัจญูรียะฮฺ ซึ่งเป็นหนังสือในหลักภาษาอาหรับที่ถือว่าเป็นหนังสือระดับเริ่มต้นของผู้ที่เรียนในปอเนาะ ในหนังสือเล่มนี้จะกล่าวถึงหลักภาษาอาหรับได้ครบถ้วนตั้งแต่การทำ ความเข้าใจกับประโยคในภาษาอาหรับ และจบท้ายด้วยเรื่องการผันตัวของคำในภาษาอาหรับ แต่หนังสือดังกล่าวนี้เนื้อหาจะไม่ละเอียดที่ครอบคลุมประเด็นปัญหาต่างๆของวิชาหลักภาษา แต่เมื่อนักศึกษาได้เรียนหนังสือเล่มนี้จบแล้วและเข้าใจเนื้อหารายละเอียดทุกอย่างที่มีอยู่ในหนังสือเล่มนี้ ก็จะขยับไปเรียนในระดับขั้นที่สูงขึ้น และหนังสือก็มีเนื้อหาละเอียดที่เจาะลึกมากขึ้น จนเมื่อได้เรียนหนังสือเล่มที่สองจบ ก็จะขยับขึ้นไปเรื่อยๆ จนถึงขั้นที่ถือว่าสูงสุดของรายวิชานี้

นักศึกษาที่เรียนจากปอเนาะที่จบขั้นสูงสุดจะเข้าใจในหลักภาษาอาหรับอย่างละเอียดทุกแง่มุม จนมีนักศึกษาหลายต่อหลายคนที่เคยได้ไปเรียนในระดับปริญญาตรีในประเทศอาหรับและเคยได้เรียนในปอเนาะมาก่อนยอมรับว่า หลักสูตรของวิชาหลักภาษาอาหรับที่ใช้สอนในปอเนาะนั้น อาจจะเทียบเท่าระดับปริญญาโทในมหาวิทยาลัยต่างๆก็ว่าได้

แต่สำหรับข้อดีของผู้ที่เรียนจากปอเนาะที่จบถึงขั้นสูงสุดของวิชานี้ก็คือ นักศึกษาไม่สามารถพูดโต้ตอบภาษาอาหรับได้เหมือนกับนักศึกษาที่จบการศึกษามาจากมหาวิทยาลัยในประเทศอาหรับ เพราะปัจจัยสิ่งแวดล้อมของการสนทนาภาษาอาหรับไม่มี

สำหรับวิชานิติศาสตร์อิสลาม จะเป็นการเรียนที่ครอบคลุมประเด็นปัญหาที่มีการบันทึกในหนังสือนิติศาสตร์อิสลาม แต่ประเด็นปัญหาที่ใช้เรียนในปอเนาะมีจำกัดเฉพาะสำนักคิด

ในสังกัดสาขาฟิสิกส์เกือบทั้งหมด และการเรียนรู้ในประเด็นหนึ่งๆก็จะไม่ครอบคลุมในทุกทักษะของนักวิชาการในสำนักคิดสังกัดสาขาฟิสิกส์ที่กล่าวถึงในประเด็นนั้น

ส่วนวิชาหลักการศรัทธาในอิสลาม ที่เรียกว่า วิชาอะกีดะฮ์หรือวิชาอัลกะลาม ในปอเนาะจะสอนเจาะลึกในอากีดะฮ์อะซฮาอิเราะฮ์เท่านั้น ซึ่งจะเน้นในเรื่องที่เกี่ยวกับคุณลักษณะ 20 ประการของอัลลอฮ์เท่านั้น

ปอเนาะเป็นแหล่งเรียนรู้ในวิชาที่เกี่ยวข้องกับศาสนา อย่างเช่น นิติศาสตร์อิสลาม ,หลักไวยากรณ์ภาษาอาหรับ หลักศรัทธา และอื่นๆ ปอเนาะได้จัดสอนวิชาเหล่านี้ ทั้งเพื่อเป็นพื้นฐานให้กับนักศึกษาที่มีความประสงค์จะไปศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นในต่างประเทศและยังเป็นวิชาขั้นพื้นฐานสำหรับผู้ที่ต้องการความรู้อิสลามไปใช้ในชีวิตประจำวัน และปอเนาะยังได้ผลิตนักศึกษาที่มีความรู้ที่เจาะลึกในบางรายวิชา เพื่อไปทำหน้าที่สอนผู้อื่นต่อไปแม้ว่าในบางรายวิชาไม่ครอบคลุมในทุกด้านก็ตาม

2.5.4.2 ผลิตผู้รู้ด้านศาสนาและผู้นำรับใช้สังคม

ปอเนาะมีบทบาทมากในการวางรากฐานการศึกษาสำหรับนักวิชาการศาสนาและนักปราชญ์ นักวิชาการมุสลิมในปัจจุบันจำนวนมากมีประวัติการศึกษามาจากปอเนาะ หากเป็นในอดีตก่อนพ.ศ. 2504 นักวิชาการศาสนาเกือบทั้งหมดมีพื้นฐานความรู้ทางศาสนาจากปอเนาะ ด้วยเหตุผลดังกล่าวปอเนาะจึงมีบทบาทสำคัญในด้านการสร้างปราชญ์ และนักวิชาการศาสนาเพื่อกลับไปพัฒนาสังคมซึ่งส่วนใหญ่จะเปิดปอเนาะเพื่อเผยแผ่ความรู้ให้สังคมต่อไป บางคนก็อาจจะไปเป็นนักเผยแผ่อิสระและบางคนก็อาจจะไปเป็นครูสอนศาสนาในโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม” (อิบราฮีม ฌรงค์รักษาเขต, 2549 : 26)

นักปราชญ์ของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนใหญ่เป็นผลผลิตของปอเนาะ ในอดีตผลผลิตของปอเนาะเป็นที่ยอมรับของสังคมมุสลิมทั้งในและต่างประเทศ ด้วยเหตุผลดังกล่าว จังหวัดชายแดนภาคใต้ในอดีตจึงกลายเป็นศูนย์กลางของการศึกษาอิสลาม และมีผู้คนจากประเทศต่างๆ มาศึกษาอิสลามจากพื้นที่แห่งนี้ (อิบรอฮีม ฌรงค์รักษาเขต , 2549 : 27)

เชีคอะหมัด บิน มุหัมหมัดเซน ได้ตั้งฉายาปิดตานีเสมือน “กระจกเงาแห่งมักกะฮ์” ก็เพราะสถาบันการศึกษาปอเนาะในภูมิภาคปิดตานีมีบทบาทสำคัญในการผลิตนักวิชาการในโลกมลายู (พิริยศ ราฮิมมูลา , 2545 : 115) และพิริยศยังได้กล่าวอีกว่า สถาบันการศึกษาปอเนาะของ

⁵ อะกีดะฮ์อะซฮาอิเราะฮ์ เป็น สำนักคิดหนึ่งในศาสนาอิสลามในเรื่องที่เกี่ยวกับหลักความเชื่อ

ปีตานิมีเป้าหมายหลักอยู่ 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก เพื่อผลิตนักวิชาการทางศาสนา และ ประการที่สอง เพื่อผลิตผู้นำรับใช้ชุมชน (พริยศ ราธิมมูตา , 2545 : 116)

2.5.4.3 เป็นสถานที่อบรมศาสนา

ดังที่เราได้กล่าวมาแล้ว โตะครูเป็นผู้ที่มีบทบาทในการอบรมลูกศิษย์ในปอเนาะ เพราะฉะนั้นถือได้ว่าปอเนาะเป็นสถานที่ที่มีบทบาทในการอบรมบ่มเพาะนิสัยแก่นักเรียนที่มาเรียน และอาศัยอยู่ในปอเนาะ การอบรมที่เกิดขึ้นในปอเนาะได้ผลิตนักเรียนนักศึกษาที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย และมีการใช้ชีวิตในแบบของศาสนา (อิบรอเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต , 2549 : 27) ผลผลิตของปอเนาะจะเป็นผู้ที่รักสันโดษ จะใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย การใช้ชีวิตเน้นหนักในเรื่องศาสนา (อิบรอเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต , 2549 : 27)

การอบรมจริยธรรมจะเริ่มด้วยการที่นักเรียนเข้าไปอยู่ในปอเนาะพร้อมๆกับการเรียนหนังสือ การอบรมจะออกมาในรูปการใช้ชีวิตประจำวันในปอเนาะตลอดยี่สิบสี่ชั่วโมง โดยเริ่มตั้งแต่ตื่นนอน จนถึงช่วงเข้านอน รวมไปถึงช่วงกลางคืนด้วย การอบรมในด้านการละหมาด การขอพรในช่วงเวลาต่างๆ การใช้ชีวิตอย่างสมถะ เป็นต้น

ปอเนาะในแต่ละแห่งจะมีกฎเกณฑ์และระเบียบในการใช้ชีวิตของนักเรียนที่แตกต่างกัน กฎเกณฑ์ดังกล่าว เกือบจะส่วนใหญ่ โตะครูเป็นผู้กำหนด กฎเกณฑ์และระเบียบดังกล่าวได้สร้างบุคลิกภาพให้เกิดขึ้นแก่เด็กนักเรียนในปอเนาะ

กฎเกณฑ์เหล่านี้มีใช้เพื่ออื่นใด นอกจากเพื่อสร้างจริยธรรมและคุณธรรมที่มาจากคำสอนของศาสนาให้เกิดขึ้นแก่เด็กนักเรียน และ โตะครูเป็นสื่ออย่างหนึ่งที่เป็นแบบอย่างของคุณธรรมจริยธรรมที่มีบทบาทต่อนักเรียนไม่น้อยเลย เมื่อเด็กจบออกมาสู่สังคมภายนอก ลักษณะนิสัยที่ก่อกำเนิดขึ้นในขณะที่อาศัยอยู่ในปอเนาะได้มีการบทบาทต่อนักเรียนผู้นั้นเป็นอย่างมาก (สัมภาษณ์นายคอรอซะ คอเลาะ วันที่ 1 ธันวาคม 2548)

2.5.4.4 เป็นจุดศูนย์กลางในการชี้นำสังคม

ปอเนาะยังมีบทบาทในการชี้นำสังคม เพราะปอเนาะเป็นแหล่งทั้งการเรียนรู้ การอบรมสั่งสอนสังคมให้เป็นคนดี อิบรอเฮ็ม ณรงค์รักษาเขต (2549 : 26) ได้กล่าวว่า “ปอเนาะเป็นสถาบันที่อบรมสั่งสอนสมาชิกในสังคมให้ยึดมั่นในหลักศาสนา และกระตุ้นให้สังคมตระหนักถึงความชั่วร้ายของบรรดาอบายมุข เช่นการพนัน ยาเสพติด การผิดประเวณี เป็นต้น” โตะครูเจ้าของ

ปอเนาะ ไม่เพียงแต่เป็นผู้ที่มีความรู้ในเรื่องศาสนาที่คอยทำหน้าที่สอนหนังสือตามบ้าน มัสยิด หรือ ในปอเนาะ คอยอบรมจริยธรรมแก่ลูกศิษย์ เผยแผ่ศาสนา ซึ่งขาดปัญหาศาสนาแล้ว อุละมาอูปัตตานี ยังเป็นผู้นำสังคมอีกด้วย

ในอดีตในช่วงที่ปัตตานียังมีผู้ปกครองนครรัฐอยู่นั้น ผู้ที่มีอิทธิพลและอำนาจเหนือจิตใจของประชาชนชาวปัตตานีนั้นไม่จำกัดเฉพาะผู้ปกครองนครเท่านั้น หากแต่อำนาจและอิทธิพลเหล่านั้นยังแบ่งให้กับหมอไสยศาสตร์(โตะบอมอรุ) คนรวย(Orang Kaya) และครูสอนศาสนา(อุละมาอู) อิทธิพลที่มาจากกลุ่มคนเหล่านี้จะเป็นอิสระจากผู้ปกครองนคร(นิธิ เอียวศรีวงศ์ (บรรยาย), 2549)

ที่กล่าวมาข้างต้น คือปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่ปัตตานียังมีผู้ปกครองนครรัฐอยู่ สำหรับในช่วงที่ปัตตานีได้มาอยู่ภายใต้การปกครองของไทย อำนาจและอิทธิพลของคนดังกล่าวมาข้างต้นก็ยังมีอยู่ แต่อิทธิพลที่เหนือจิตใจของคนส่วนใหญ่จะกลายเป็นของอุละมาอู ปรากฏการณ์ดังกล่าวมานี้ มีมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ประกิจ ประจนปัจฉิม (2516 : 78) ได้กล่าวว่า“...โตะครู เป็นเจ้าของและผู้ทำการสอนของปอเนาะ โตะครูเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในด้านศาสนา และเป็นบุคคลที่มีความประพฤติปฏิบัติอยู่ในศีลธรรม จึงเป็นบุคคลที่ประชาชนให้ความเคารพนับถือ ให้เกียรติ และยกย่อง พร้อมปฏิบัติตามคำสั่ง ด้วยเหตุนี้ โตะครูจึงเป็นผู้ที่ทำให้ปอเนาะเข้าไปมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อการศึกษา และความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในชุมชน” พีรศ ราฮิมมูลา (2545 : 117) ได้กล่าวว่า “ครูหรืออาจารย์ที่สอนศาสนาในสถาบันการศึกษาปอเนาะ...เป็นที่ยอมรับว่าเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ซึ่งถือว่าเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติมากและมีความรับผิดชอบสูง นอกจากนั้นยังถือว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่นเกี่ยวกับศาสนาและยังเป็นที่ปรึกษาในหลายๆเรื่องในชีวิตประจำวัน”

ได้เคยปรากฏในงานเขียนวิชาการว่าอุละมาอูมีบทบาทในการชี้นำสังคมมาอยู่ในการติดตามการเมือง ดังที่ท่านพีรศ ราฮิมมูลาได้กล่าวในหนังสือของท่านว่า “เซ็ดอะห์มัดเคยส่งเสริมและกระตุ้นให้ลูกศิษย์ของท่านอ่านหนังสือพิมพ์เพื่อที่จะได้ติดตามสถานการณ์ของการเมืองโลก” (พีรศ ราฮิมมูลา, 2545 : 114) ซึ่งเป็นการชี้นำสังคมอีกทางหนึ่ง

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า ปอเนาะเป็นสถานศึกษาที่มีโตะครูเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในด้านต่างๆ รวมถึงด้านในการชี้นำสังคมด้วย

2.5.4.5 ปอเนาะกับการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม

ชาวปัตตานีในอดีตหรือชาวจังหวัดชายแดนภาคใต้ในปัจจุบันเป็นชาวมลายู เหมือนกับประชาชนในประเทศมาเลเซียทั่วไป ซึ่งพวกเขามีภาษาพูดเป็นของตนเองคือภาษามลายู และมีอักษรยาวีเป็นภาษาเขียนและมีศาสนาอิสลามเป็นศาสนาในการดำเนินชีวิต เป็นเพราะเหตุนี้ ทำให้พวกเขามีประเพณีและวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ทั้งในเรื่องการแต่งกาย การพูดจา การรับแขก การสร้างบ้าน การจัดงานต่างๆ เป็นต้น

ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ได้รับการสืบทอดจากรุ่นมาสู่รุ่น โดยผ่านกระบวนการสั่งสอนและการเรียนรู้จากบุคคลและสถาบันต่างๆ และสิ่งแวดล้อมความเป็นอยู่ที่เกิดขึ้นตลอดมาในสังคม สถาบันการศึกษาที่เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่มีอิทธิพลและมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดและรักษาประเพณีและวัฒนธรรมเหล่านี้ให้คงอยู่ต่อไป ปอเนาะก็ถือได้ว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่มีระบบที่ดีที่สุดในการถ่ายทอดความรู้ต่างๆ รวมไปถึงประเพณีและวัฒนธรรม ทั้งทางตรงและทางอ้อมในอดีตที่ผ่านมา

ในส่วนของประเพณี ชาวปัตตานีมีประเพณีที่วางอยู่บนรากฐานและหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม แต่เนื่องจากชาวปัตตานีเคยนับถือศาสนาฮินดู พราหมณ์ และพุทธมาก่อนจึงปฏิเสธมิได้ว่า ศาสนาต่างๆ เหล่านี้ยังคงมีอิทธิพลเหนือชาวมลายูปัตตานีและมลายูทั่วไป เราจะพบว่าประเพณีต่างๆ ที่ยังคงยึดปฏิบัติอยู่มีที่มาจากศาสนาต่างๆ เหล่านี้ ดังที่อิสมาเอล อะวัง ได้กล่าวไว้ว่า ชาวมลายูปัตตานีและชาวมลายูในที่อื่น ๆ มีประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมา จนในบางครั้งพวกเขาไม่สามารถแยกแยะได้ว่า สิ่งใดเป็นประเพณีและสิ่งใดเป็นศาสนา⁶ ความเข้าใจในศาสนาสามารถปรับเปลี่ยนความเข้าใจและการปฏิบัติให้สอดคล้องกับความถูกต้องและไม่ให้ออกจากแนวทางของศาสนา (Ismail Awang, 1988) ปอเนาะก็เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่มีบทบาททั้งในด้านการรักษาและการปลงประเพณีบางอย่างที่ผิดกับหลักคำสอนของอิสลาม

ในด้านการอนุรักษ์ สำหรับประเพณีที่ถูกต้องหรือไม่ผิดกับหลักศาสนา เช่นการจัดงานแต่งงานที่บ้านฝ่ายหญิง โต๊ะครู นักเรียนปอเนาะและคนอื่นๆ ส่วนใหญ่ก็ได้ปฏิบัติกันมา แต่ในส่วนของประเพณีที่ไม่ถูกต้องและผิดกับหลักศาสนา จากการที่ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับปอเนาะพบว่าปอเนาะบางแห่งก็มีการสนับสนุนตรงนี้ และก็มีปอเนาะอีกส่วนหนึ่งได้ปฏิเสธและห้ามมิให้มีการปฏิบัติประเพณีดังกล่าวนี้เพราะเห็นว่าผิดกับหลักคำสอนของศาสนาอิสลาม เช่นการจัดให้มีพิธีสำหรับคนที่ท้อง 4 เดือน เป็นต้น

⁶ ชาวมลายูจำนวนไม่น้อยที่คิดว่า ประเพณีต่างๆ ที่ได้พบเห็นในสังคมคือศาสนา

สำหรับในเรื่องของวัฒนธรรม ปอเนาะก็เป็นอีกสถาบันหนึ่งที่มีความสำคัญในการอนุรักษ์วัฒนธรรมของมลายูให้คงอยู่ ทั้งในเรื่องการแต่งกาย การสร้างบ้าน เป็นต้น วัฒนธรรมดังกล่าวในปัจจุบันได้กลายมาเป็นวิถีชีวิตของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้ไปแล้ว อิบรอฮีม ณรงค์รักษาเขต (2549 : 26) ได้กล่าวว่า “วิถีการดำเนินชีวิตของมุสลิมในจังหวัดชายแดนภาคใต้จะมีความสัมพันธ์กับหลักคำสอนของศาสนา พวกเขาจะมีความเชื่อและวัฒนธรรมที่ต่างไปจากผู้คนทั่วไปในภูมิภาคอื่นๆของประเทศ จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผลผลิตของปอเนาะจะเป็นผู้ที่รักษาวัฒนธรรมของท้องถิ่น โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่วางอยู่บนรากฐานของหลักความเชื่อทางศาสนา นอกจากนี้ผู้เรียนในปอเนาะบางคนจะเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ และเป็นที่พึ่งของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องศาสนา เช่น งานแต่งงาน งานทำบุญ เป็นต้น”

ในปัจจุบันเราจะพบว่า ประเพณีและวัฒนธรรม ได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว อันเนื่องด้วยสาเหตุและปัจจัยต่างๆทั้งภายในและภายนอก ประเพณีบางอย่างได้เลิกปฏิบัติกันไป เพราะชาวจังหวัดชายแดนภาคใต้บางส่วนมีความรู้ในเรื่องศาสนามากขึ้น ในส่วนของวัฒนธรรมก็เช่นกัน หลังจากที่วัฒนธรรมภายนอกมีบทบาทและมีอิทธิพลต่อชาวโลกส่วนใหญ่มากขึ้น การรับเอาวัฒนธรรมจากภายนอกทำให้วัฒนธรรมของตนเองได้รับการออกห่างมากขึ้นเรื่อยๆ เราจะเห็นว่า ชาวมลายูในประเทศมาเลเซียส่วนใหญ่และประชาชนในปัตตานีบางส่วนจะมีการแต่งกาย การพูดจา และอื่นๆตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก

สำหรับในปัตตานีในปัจจุบันการศึกษาในปอเนาะยังแพร่หลายอยู่ ถึงแม้ว่าการตอบรับไม่เหมือนแต่ก่อนอีกแล้ว เพราะการศึกษาในปอเนาะยังมีอยู่ทำให้วัฒนธรรมหลายอย่างยังคงอยู่ เช่น การพูด การแต่งกาย การสร้างบ้าน เป็นต้น

ปอเนาะถือได้ว่ามีบทบาทในเรื่องของประเพณีและวัฒนธรรมทั้งในด้านการอนุรักษ์ให้คงอยู่หรือการลบล้างให้เลิกปฏิบัติตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน

2.5.4.6 ปอเนาะกับบทบาทในด้านภาษา

ในอดีตดังที่กล่าวมาแล้วว่า ผู้รู้หรืออุลามาปัตตานีมีบทบาทอย่างมากในการประดิษฐ์คิดค้นภาษาเขียนที่มีอักษรชะญาวีที่ยืมมาจากภาษาอาหรับ ส่วนปอเนาะก็เป็นสถานที่ที่มีบทบาทในการเผยแพร่ภาษาดังกล่าวนั้นให้แพร่ขยายไปยังประเทศใกล้เคียง เพราะปอเนาะในอดีตเคยมีบทบาทในด้านการศึกษาที่มีนักศึกษามาจากพื้นที่ต่างๆที่ไม่จำกัดเฉพาะผู้คนในพื้นที่นั้น จึงทำให้ภาษามลายูที่มีภาษาเขียนที่มีอักษรชะญาวี ถูกเผยแพร่อย่างกว้างขวาง มุฮัมมัดซัมเบอรี อับดุลมาลิก (Mohd Zamberi A. Malik, 1997: 91) ได้กล่าวว่า นักคิดและนักวิชาการปัตตานีได้ตระหนัก

ถึงความสำคัญการรวบรวมและการเขียนหนังสือ การใช้ภาษาด้วยอักษรอาหรับที่เรียกว่าตัวอักษร ยาวี (Tulisan Yawi) เพิ่มความสำคัญขึ้นเรื่อยๆ จากความพยายามและความทุ่มเทของอุละมาอ ปัตตานีในขณะนั้นทำให้งานเขียนภาษามลายูญาวีได้แพร่หลายทั่วไปในสังคมมุสลิมในเอเชีย อาคเนย์ผ่านสถานศึกษาอิสลามที่จัดให้มีขึ้นในที่ต่างๆ

การใช้ภาษามลายูที่มีอักษรญาวีในการเรียนการสอนในปอเนาะทั้งในจังหวัด ชายแดนภาคใต้และจังหวัดใกล้เคียง รวมไปถึงในประเทศใกล้เคียงยังมีมาจนถึงปัจจุบัน การใช้ ภาษามลายูดังกล่าวไม่เฉพาะในด้านการเรียนการสอนเท่านั้น แต่ยังพบว่ามีการใช้ภาษาดังกล่าวใน การอื่นอีกด้วย อับดุลลาตีฟ หะมิดงได้กล่าวว่า “ภาษามลายูปัตตานีมีบทบาทมิใช่เฉพาะในด้ำน การศึกษาเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวันด้วย การตั้งชื่อสถานที่ต่างๆก็มีภาษา มลายูร่วมอยู่ด้วย เช่นในประเทศกัมพูชาซึ่งมีภาษาพูดเป็นของตัวเองมิใช่ภาษามลายู มีคำว่า กำ ปง ซึ่งแปลว่า หมู่บ้านเป็นต้น และอีกหลายๆคำที่สามารถพบได้ในประเทศกัมพูชาและพม่า และ มัสยิดบางแห่งในประเทศพม่าและกัมพูชายังอ่านคฤวะฮ์ฮุญญ์ด้วยภาษามลายู” (Abdul Latif Hamidong, 1987 : 261) และในหมู่บ้านบางแห่งในจังหวัดภาคใต้ตอนบนของประเทศไทยใน ปัจจุบันยังใช้ภาษามลายูในการกล่าวคำขานรับในการแต่งงาน

ปอเนาะไม่เพียงแต่มีบทบาทในการเผยแพร่ภาษาดังกล่าวเท่านั้น หากแต่ปอเนาะ ยังมีบทบาทในการอนุรักษ์ภาษาดังกล่าวนั้นอีกด้วย อิบรอฮีม ณรงค์รักษาเขต (2549:26) ได้กล่าว ว่า “ปอเนาะเป็นสถาบันศึกษาหนึ่งในจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่มีบทบาทสำคัญในการธำรงไว้ซึ่ง ภาษามลายูซึ่งเป็นภาษาที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในภูมิภาคแห่งนี้ ผู้เรียนและผลผลิตของปอเนาะจะมี ความสามารถการใช้อักษรญาวี ซึ่งเป็นอักษรที่มีฐานมาจากอักษรอาหรับ นอกจากนั้นปอเนาะ ยังเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการสอนภาษาอาหรับซึ่งบรรดานักวิชาการมุสลิมถือว่าเป็นสื่อ ในการทำความเข้าใจอิสลาม” นี่คือ บทบาทของปอเนาะในการเผยแพร่และการอนุรักษ์ไว้ซึ่งภาษา มลายูปัตตานีให้คงอยู่ต่อไป

ตามที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า ปอเนาะมีบทบาททั้งค่อปัจเจกบุคคลและค่อ สังคม บทบาทดังกล่าวสามารถมองได้ ทั้งในด้านการศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม